

AKTUELNOSTI 37
2017

ACTUALITIES

Journal of Social Issues

First launched in 1996

The Journal has a scientific orientation

Editor-in-chief:

Doc. dr Jasna Čošabić, jasna.cosabic@blc.edu.ba, Banja Luka College
tel. + 387 51 433 010

Co-editor-in-chief:

Doc. dr Slavica Išaretović, slavica.isaretovic@blc.edu.ba, Banja Luka College
tel. + 387 51 433 010

Redaction board:

Prof. dr Rade Tanjga; Prof. dr Mladen Miroslavljević; Prof. dr Nenad Novaković; Prof. dr Rajko Macura; Doc. dr Svetlana Dušanić Gačić; Doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Secretary of redaction board:

Sandra Lazić, lawyer, pravnaslužba@blc.edu.ba.

Lectorship and corrections:

Mr Vesna Đurović, Banja Luka College

Editorial board:

Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration, Budapest, Hungary;

Jelena Bačević, professor, Higher Business School Kruševac, Serbia;

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;

Doc. dr Boris Damjanović, Banja Luka College, BaH;

Doc. dr Jasna Čošabić, Banja Luka College, BaH;

Dr Malči Grivec, Faculty of Business, Management and Informatics Novo mesto, Slovenia;

Doc. dr Miloš Ljubojević, Banja Luka College, BaH;

Prof. dr Željko Mirjanić, Law Faculty of the University of Banja Luka, BaH;

Prof. dr Milorad Nikitović, Higher School of Information Technologies-VSITE Croatia,
Croatia;

Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and
American Studies, Athens, Webster University (Athens Campus), Greece;

Mag, Nataša Pustotnik, Gea College, Slovenia;

Marko Ranković, professor, Information Technology School, ITS Beograd, Srbija;

Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia;

Prof. dr Vojkan Vasković, Higher School for Business Economy Belgrade, Serbia.

ISSN 0354-9852 (Print)

ISSN 2566-3496 (Online)

The Journal is issued biannually as print and online edition. Online edition is being published at the web page www.aktuelnosti.blc.edu.ba.

By the Decision of the Ministry of Information of the Republika Srpska, No. 01-492 / of 12.23.1996., Journal »Actualities« Banja Luka, has been inscribed into the Register of Public Editions under the number 183

Journal »Actualities« is on the list of categorized national scientific journals in accordance with the Regulations on Publication of Scientific Papers (Official Gazzete of the RS No. 77/10), with the Ministry of Science and Technology of the Government of the Republika Srpska.

AKTUELNOSTI

Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996.g.
Časopis ima naučnu orijentaciju

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Jasna Čošabić, jasna.cosabic@blc.edu.ba, Banja Luka College
tel. + 387 51 433 010

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika:

Doc. dr Slavica Išaretović, slavica.isaretovic@blc.edu.ba, Banja Luka College
tel. + 387 51 433 010

Redakcioni odbor:

Prof. dr Rade Tanjga; Prof. dr Mladen Mirosavljević; Prof. dr Nenad Novaković; Prof. dr Rajko Macura; Doc. dr Svetlana Dušanić Gačić; Doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Sekretar redakcionog odbora:

Dipl. pravnik Sandra Lazić, pravnasluzba@blc.edu.ba.

Lektor i korektor:

Mr Vesna Đurović, Banja Luka College

Uredništvo:

Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration, Budapest, Mađarska;
Jelena Bačević, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija
Kruševac, Srbija;

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;

Doc. dr Boris Damjanović, Banja Luka College, BiH;

Doc. dr Jasna Čošabić, Banja Luka College, BiH;

Dr Malči Grivec, Fakulteta za upravljanje, poslovanje in informatiko Novo mesto, Slovenija;

Doc. dr Miloš Ljubojević, Banja Luka College, BiH;

Prof. dr Željko Mirjanić, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, BiH;

Prof. dr Milorad Nikitović, Visoka škola za informacijske tehnologije-VSITE, Hrvatska;

Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and
American Studies, Athens, Webster University (Athens Campus), Grčka;

Mag, Nataša Pustotnik, Gea College, Slovenija;

Marko Ranković, profesor strukovnih studija, Visoka škola strukovnih studija za
informacione tehnologije, ITS Beograd, Srbija;

Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia;

Prof. dr Vojkan Vasković, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beograd,
Srbija.

ISSN 0354-9852 (Print)

ISSN 2566-3496 (Online)

Časopis izlazi dva puta godišnje u štampanoj i online verziji. Online izdanja se nalaze na
web stranici www.aktuelnosti.blc.edu.ba.

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/ od 23.12.1996.
g. časopis »Aktuelnosti« Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem
183.

Časopis »Aktuelnosti« nalazi se na rang-listi kategorisanih nacionalnih naučnih
časopisa u skladu sa Pravilnikom o publikovanju naučnih publikacija (Službeni glasnik
RS br. 77/10) kod Ministarstva nauke i tehnologije Vlade Republike Srpske.

Banja Luka College Journal

ACTUALITIES

number 37

Banja Luka College

Banja Luka, 2017.

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

broj 37

Banja Luka College

Banja Luka, 2017.

CONTENTS

RESEARCH OF THE POTENTIALS OF TWITTER SOCIAL NETWORK IN CRISIS SITUATIONS <i>Slaviša Sovilj, Vojkan Vasković, Jelena Bačević, Nenad Orlić</i>	9
THE IMPORTANCE OF ETHICS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES <i>Elvira Čatić-Kajtažović</i>	23
EASTERN EUROPE - DEINDUSTRIALIZED, INCAPACITATED, DEMORALIZED, OVER-INDEBTED, RE-FEUDALIZED, RARIFIED AND DE-SLAVICIZED <i>Anis Bajrektarević</i>	39
PROTECTION OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTS – ANALYSIS OF REGULATIONS AND DEFINITION OF PROBLEMS <i>Martina Matić, Ivana Lugonja Žulj</i>	49
INDIVIDUAL AGAINST SOCIAL AND RELIGIOUS NORMS IN THE NOVELS OF GRAHAM GRENE <i>Ivana Aleksić</i>	63
THE ADVENTURE OF ENGLISH, THE BIOGRAPHY OF A LANGUAGE, Book overview <i>Vesna Đurović</i>	79

SADRŽAJ

RESEARCH OF THE POTENTIALS OF TWITTER SOCIAL NETWORK IN CRISIS SITUATIONS <i>Slaviša Sovilj, Vojkan Vasković, Jelena Bačević, Nenad Orlić</i>	9
VAŽNOST ETIKE I DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA <i>Elvira Čatić-Kajtažović</i>	23
EASTERN EUROPE - DEINDUSTRIALIZED, INCAPACITATED, DEMORALIZED, OVER-INDEBTED, RE-FEUDALIZED, RARIFIED AND DE-SLAVICIZED <i>Anis Bajrektarević</i>	39
ZAŠTITA CIVILA U ORUŽANIM SUKOBIMA – ANALIZA PROPISA I DEFINICIJA PROBLEMA <i>Martina Matić, Ivana Lugonja Žulj</i>	49
POJEDINAC NASPRAM DRUŠTVENIH I RELIGIJSKIH NORMI U ROMANIMA GREAMA GRINA <i>Ivana Aleksić</i>	63
THE ADVENTURE OF ENGLISH, THE BIOGRAPHY OF A LANGUAGE, Prikaz knjige <i>Vesna Đurović</i>	79

RESEARCH OF THE POTENTIALS OF TWITTER SOCIAL NETWORK IN CRISIS SITUATIONS

Slaviša Sovilj¹, Vojkan Vasković², Jelena Bačević³, Nenad Orlić⁴

ABSTRACT

This paper describes an approach for harnessing Twitter social network in crisis situations. Main goal was to investigate possibilities of using Twitter as a platform for collecting and dissemination of information during the natural and environmental disasters. Research context is focused on the period of floods in the Western Balkans during May 2014, particularly Bosnia and Herzegovina. A method for collecting, storing, analyzing and presenting data, i.e. tweets and retweets from Twitter, is described. Further, an application for gathering and visualization of data from Twitter API was developed. Research sample included 45480 Twitter messages from users in the region of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia. Data were investigated using Social network analysis techniques with respect to location, content and user characteristics. Study results pointed out that Twitter is a valuable source of important information in crisis situations, particularly as a provider of prompt information from the endangered territories.

Keywords: social networks, microblogging, Twitter, floods, West Balkan.

JEL classification: L86

AIMS AND BACKGROUND

The research area of this study is traffic generated in the microblogging system Twitter during floods that occurred from 16. to 28. May 2014. within territories of Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina. Twitter as a social media tool can play a significant role in crisis situations both by sharing

1 Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

2 Faculty of Business Economy and Entrepreneurship, Belgrade, Republic of Serbia

3 GB Solution, Belgrade, Republic of Serbia

4 MadWeb d.o.o, Pančevo, Republic of Serbia

information (Chatfield & Brajawidagda, 2012), (Aljohani et al., 2011) and collecting information valuable for responsible institutions (Terpstra et al., 2012). Twitter is a great platform for sharing real-time information during emergencies situations because of the possibility for easy sharing short and exact content with linking external resources (Bruns & Burgess, 2012), (Hughes & Palen, 2009). Twitter geolocation feature has significant importance in monitoring and analysis of communication in the scope of this social network (Li & Goodchild, 2010). This study investigates Twitter as a source of information valuable for future disaster management system. The initial assumption is that the quality and relevance of information on the situation in the field is significant if it comes from users who are in the endangered areas.

Users who are in the region hit by floods and who are in direct contact with the disaster can provide information about the real situation in the field. In this way, the relevant institutions can respond to emergency situation such as natural and environmental disasters depending on the speed of gathering information from vulnerable locations (Latonero & Shiklovski, 2011).

Main aim of this study is to determine the extent to which information from Twitter are qualitative and reliable. On that basis, the following hypotheses can be defined:

- H1. Twitter microblogging platform is used in spreading information of local character.
- H2. Twitter microblogging platform is used in high risk areas.
- H3. Users who are located in highly affected areas have central/important role in spread of information through social networks.

Additional way to evaluate the relevance of information is monitoring the traffic according to the scope of occurrence of keywords (Stollberg & De Groeve, 2012). According to this, two additional hypotheses were defined:

- H4. Leading nodes in the network are common people.
- H5. Frequency of occurrence of keywords in the tweets is associated with activities in the field.

Every natural disaster is characterized by two phases: 1) stroke and emergency and 2) repair after disasters. In this study, for these two phases, the sets of keywords are designed. According to these sets, a pattern is formed in order to perform comparisons and determine the extent in which Twitter is used in various stages of disasters by keywords in the published messages. Phase of stroke is related to saving lives, evacuation of people and goods while the phase of rehabilitation is linked to damage repair and environmen-

tal aspects in terms of cleaning, pest control and prevention of infection in the flooded area.

In order to determine key users and their roles in dissemination of information on Twitter, current communication will be observed through mathematical form-graphs where the users are presented as nodes and their interactions as branches. In this environment it is possible to apply the methodology of Social Network Analysis - SNA, where the specific algorithms are used for determining node significance in the already formed social network (Wasserman & Faust, 2012).

SNA provides a visual and mathematical analysis of human relationships groups, organizations, computers, web pages and other information/knowledge processing entities. Furthermore, it enables management of the collected information and knowledge from social networks' users gathered around the same interest (Ehrlich & Carboni, 2005), (Haythornthwaite, 1996). An application of social network analysis related to floods in Australia in the period of 2010-2011 can be found in literature (Cheong & Cheong, 2011).

EXPERIMENTAL

Using the Twitter API - online collection of tweets

For this study, a sample was created by using the Twitter API, which allows for collection of various types of data from Twitter as well as messages-tweets, user information, trends, etc. (Stribird & Palen, 2010). Methodology of collecting, processing, analyzing and visualization of data from Twitter is shown in Figure 1.

In this case, tweets collecting is conducted according to following keywords: #poplava (flood), #sanacija (sanation), #ciscenje (cleaning), #pomoc (help), #deratizacija (deration), #opasnost (emergency), #evakuacija (evacuation), #steta (damage).

PHP application was developed with the aim to send a specially formatted HTTP GET requests to the Twitter servers, and to receive JSON object with a tweet or retweet that contained the keyword as response (step 1). This JSON object, contains information about the message and metadata about users who posted a tweet or retweet. PHP application parses content of the JSON object (step 2), extracts data related to users and the message's content and finally stores data into a database (step 3).

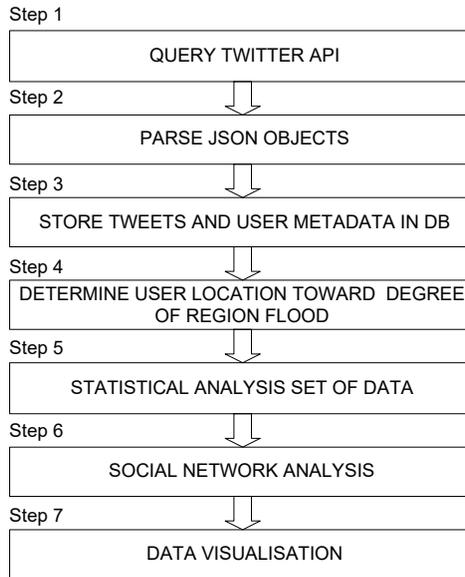

Figure. 1. Method of collecting, processing, analyzing and visualization of data

Offline preparation, analysis and visualization of collected data

After collecting data, the next step is determining users' location, the state they belong, and the degree of flood endangerment within a territory (step 4). Information about the user's location is located on their profile or in the form of geolocation and coordinates that have been provided by a mobile device. The states and degree of flood endangerment are determined by the list created for all the cities in Serbia, Bosnia, Croatia, and Montenegro. Further, a coefficient of endangerment is assigned to each city, on a scale of: high risk (HR), low risk (LR), and without risk. Furthermore, an application was made with the aim to read the information about location of the user, check if the location information is on the list of municipalities. If a user belongs to a particular municipality and state, the application stores information in the database.

In addition to location information, information about the state and flooded area for each user and their activities on Twitter are calculated and stored in the database (step 5). Metadata about users include: date of registration of a profile, number of published tweets, followers, followed, favorites, etc. Statistics for a user are related to: popularity of the user determined by the number of posted retweets, average number of posts in the analyzed period, average growth of followers for analyzed period, and other statistics of interest for the study which will be described below.

In the scope of network analysis, communication pairs were formed, where user A posts original message-tweet and user B gives retweet on this post (step 6). These communication pairs are imported in the form of graph $G=(V,E)$ where V is a set of all nodes while E represents branches, i.e. relations. Since the direction of communication in the sample is known, this graph represents oriented, direct graph. In order to identify influential nodes in the social network, general methods of social network analysis are applied (Sovilj & Vaskovic, 2013):

- a) density of graph that represents ratio of number of existing branches and the maximum number of branches and direct graph can be expressed as $|E| / (|V| * (|V| - 1))$,
- b) In degree - number of input messages for every node is a number of retweets posted on original message - user's tweet.
- c) Out degree - number of output messages is a number of posted retweets or tweets.
- d) Betweenes centrality - denotes the number of shortest paths from all nodes to all other nodes that pass through node analyzed. These are bridges in the network, users who connect different clusters. It is based on a calculation which demonstrates the role of a particular node in terms of connecting groups and formed clusters within the network.
- e) Closeness centrality - closeness centrality of node describes how the observed node near other nodes in the network. The highest value will be the node from which it is possible to access other nodes in the network passing through the smallest number of nodes.

Practical realization of the social network analysis was performed by using the Java libraries - JUNG framework, which is a set of software algorithms to calculate the metric graph. For the visualization and presentation of established social networks the application add-in for MS Excel-NodeXL was used (step 7). A significant problem was related to importing the data from a database in NodeXL, which detects the data in GraphML standard, accordingly, a web service that transfer data from database in format of GraphML was written.

RESULTS AND DISCUSSION

Analyses of users' locations

After data cleaning, the sample contained 45480 messages, i.e. tweets. Approximately 76% of messages (34804) contained information about user's location. Distribution of the tweets by countries is provided in table 1, whe-

re global character of the communications via Twitter platform can be noticed. Column “in” provides number of all retweets that are answers on tweets made by users from each country. Column “from” provides number of retweets made exclusively by users from each country. Column “original” presents a percentage of original tweets made by users from each country, while column “retweet” provides percentage of retweets on tweets from each country.

Table 1. Distribution of the tweets by countries

Country	Total	On Country	in	from	original	retweet
1. Bosnia and Herzegovina	13397	4868	5797	2732	13.10%	86.90%
2. Croatia	7390	2555	2940	1895	16.10%	83.90%
3. Serbia	35294	18484	2709	14101	15.99%	84.01%
4. Montenegro	994	180	466	348	15.29%	84.71%
Total:	57075	26087	11912	19076		

For instance, it can be noticed from table 1 that significant portion of communication was done with users that are outside Bosnia and Herzegovina (BIH). Accordingly, an analysis was performed in order to find out with which countries users from BIH communicated and the scope of the communication as well.

Table 2. Directions of the Twitter communication from BIH

Direction	counter	Direction	counter
From BIH to Croatia	10.58%	In BIH from Montenegro	8.24%
From BIH to Montenegro	5.32%	In BIH from Croatia	17.35%
From BIH to Other locations	26.42%	In BIH from Other locations	29.58%
From BIH to Serbia	57.68%	In BIH from Serbia	44.83%

Term “Other locations” indicates the communications with the users for whom information about location was not available or their locations were not included with this research. It can be noticed that most of the communication from Bosnia was performed with neighboring Serbia. According to the fact that more than 40% of total communications were done among users within one country, the hypothesis H1 (Twitter is used for dissemination of information among users that are near to each other) was confirmed. The communications are mostly local.

Figure 2 confirms assertion that micro blogging is used in territories that are at high risk of floods. More than 53% of total messages on Twitter were from those territories.

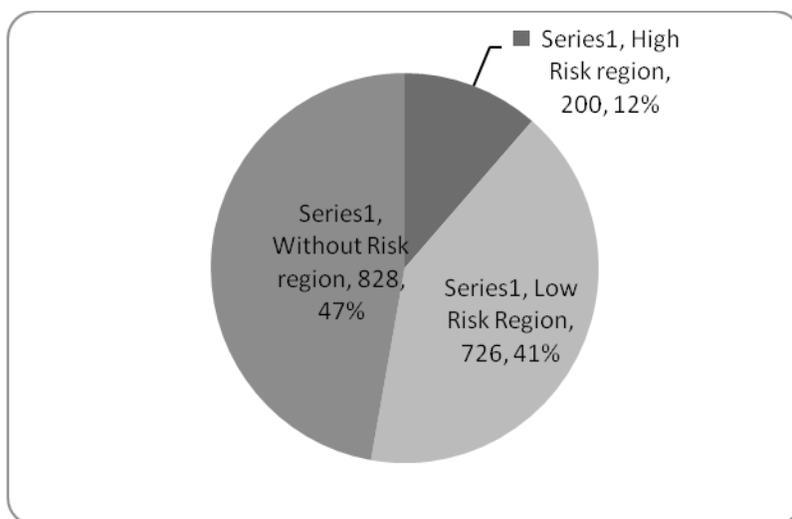

Figure. 2. Tweets distribution by level of risk of floods

Next issue was to find out in which extent Twitter is used for information distribution with respect to level of endangerment of the territory. In this context, distribution means that an user A have put an information, i.e. tweet and an user B made retweet in order to inform their followers and disseminate the information via network. A matrix of tweets was created and shown in table 3. Users that are from the regions with same level of endangerment of floods were paired. It can be noticed that the least number of communications were performed among users from the floodplains, whereas the biggest number of the communications was among users from territories that were out of floods.

Table 3. Matrix of the communication with respect to level of endangerment of the territory

User B: retweeter	User A: tweeter			
		Region:HighRisk	Region:LowRisk	Region:WithoutRisk
Region:HighRisk		2.56%	8.99%	8.76%
Region:LowRisk		3.86%	19.39%	11.52%
Region:WithoutRisk		3.11%	13.08%	28.74%

Analysis of locations showed that Twitter is used both locally and globally in dissemination of information related to natural and environmental disasters. Local dissemination implies that users who made original messages and retweets were from the territory of the same country. In BIH this ratio is 37% for local and 63% for global. Share of users from highly endan-

gered territories in local communication is 12%. According to the above results Twitter can be used as resource of information in emergency situation. On the other hand, it should be noticed that the number of tweets from highly endangered territories is significantly lower in comparison to safe territories.

Analysis of users' positions in social network

Analysis of users that are important for information dissemination and sharing was performed by social network analysis methods. Main task was to identify leaders in social network and according to that find out if "important nodes" in social networks are located in highly endangered territories (H3). JUNG java library that enabled computation of values, input degree, output degree, betweenness and closeness centrality for all nodes in the network (Yan et al., 2013). Top ten ranked users were presented in table 4. Ranking according to in_degree parameters enable to find out the most popular users in network, while out_degree parameter shows the most active users within the network, i.e. users that have posted the biggest number of messages-tweets. Betweenness centrality criteria enable identification of the users whose tweets connect formed group of users. Closeness centrality aims to identify users that are in the highest extent connected with other users in network. Following types of users were found: common user - user, government institutions - e-gov, nongovernmental organizations - NGO and media - media.

Table 4 shows ranking of users, their location and types. It is obvious that users from highly endangered territories are placed only in closeness centrality ranking, while in terms of popularity, activity and connectivity of users from those territories are not present in the list. Accordingly, it can be noticed that users from highly endangered areas don't have important roles in creating and dissemination of data from social network. Thus, H3 is refused. Majority of users are in group of common users. Further, government users have significant roles via their official profiles. Accordingly, H4 that claims that leader nodes are common users, is confirmed.

Table 4. Review

In degree			Out degree		
username	region	type	username	region	type
Edis Jxxxxxxx	WR	user	anel dzxxxxxxx	WR	user
Republika Srpska	LR	e-gov	tacixxxxxxx	WR	user
Mahpeyxxxxxxx	WR	user	Miso Dxxxxxxx	LR	user
Al Jazeera Balkans	WR	media	Ladyxxxxxxx	WR	user
Arduana Kxxxxxxx	WR	user	prayforBosniaSxxxxxxx	WR	user
Vanja xxxxxxx	LR	media	Ljiljana Txxxxxxx	LR	user

Radio Sarajevo	WR	media	Edis Jxxxxxxx	WR	user
sinisavxxxxxxx	LR	user	Vedad Hxxxxxxx	WR	user
Miso Dxxxxxxx	LR	user	velmanuhxxxxxxx	WR	user
DarkoTxxxxxxx	LR	user	090 290053 BHT	LR	media
Betweenees centrality			Clossenees centrality		
username	region	type	username	region	type
Edis Jxxxxxxx	WR	user	Jasminxxxxxxx	WR	user
Republika Srpska	LR	e-gov	Mjesecevaxxxxxxx	WR	user
Miso Dxxxxxxx	LR	user	Dzanaxxxxxxx	WR	user
Mahpeyxxxxxxx	WR	user	SMS NA 1003	WR	user
Vanja xxxxxxx	LR	user	Nikola Nxxxxxxx	LR	user
090 290053 BHT	WR	media	Darjanas	LR	user
Arduana Kxxxxxxx	WR	user	Izeta Fxxxxxxx	WR	user
Radio Sarajevo	WR	media	Marexxxxxxx	HR	user
Al Jazeera Balkans	WR	media	Stalkerxxxxxxx	HR	user
090 290053 BHT	WR	media	CristinaKxxxxxxx	LR	user

In order to present disposition of network nodes in their role we have performed visualization of social network data with respect to level of endangerment of territories (figure 3).

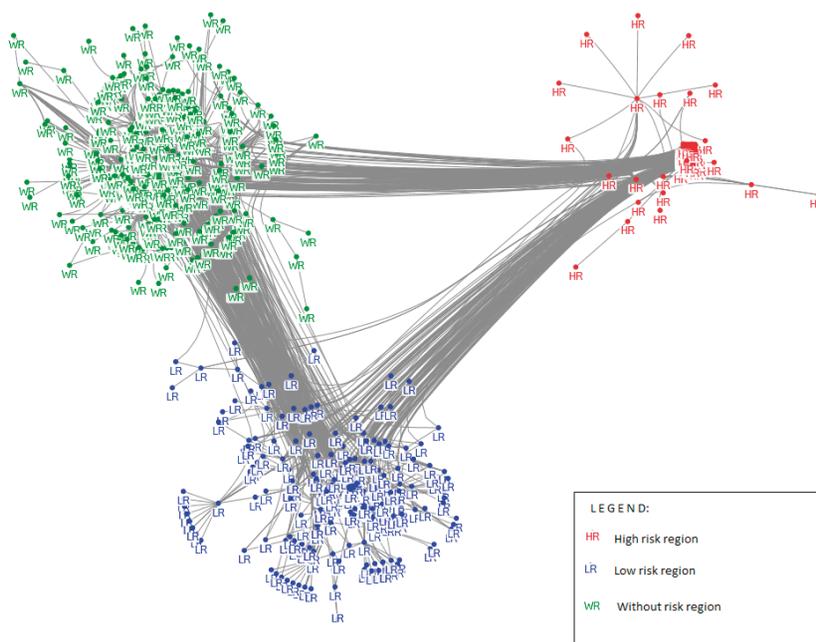

Figure. 3. Social network of users according to level of endangerment of territories

Time and location frequency analysis of key words

Analysis of keywords distribution with respect to location of users and time of messages in order to analysis of Twitter usage in dissemination of information in different phases of the catastrophe. Importance of keyword analysis within Twitter messages is explained in literature (Abilhoa & Castro, 2014). This analysis aims to test H5. Key words are classified in two groups. First group titled Impact contains keywords related to “phase of stroke”, while second group titled Repair include keywords related to sanitation activities: deration, cleaning, prevent diseases, etc. First group includes following words: #poplava (flood), #hitno (emergency), #evakuacija (evacuation), #pomoc (help), while the second group contain: #sanacija (repair), #ciscenje (cleaning), #deratizacija (deration), #steta (damage).

Figure 4 presents comparison of two groups of keywords by territories and degree of endangerment. It is evident that tweets with keywords from the Impact group are tweeted from highly endangered territories. At the same time, keywords from second group are posted from safe territories.

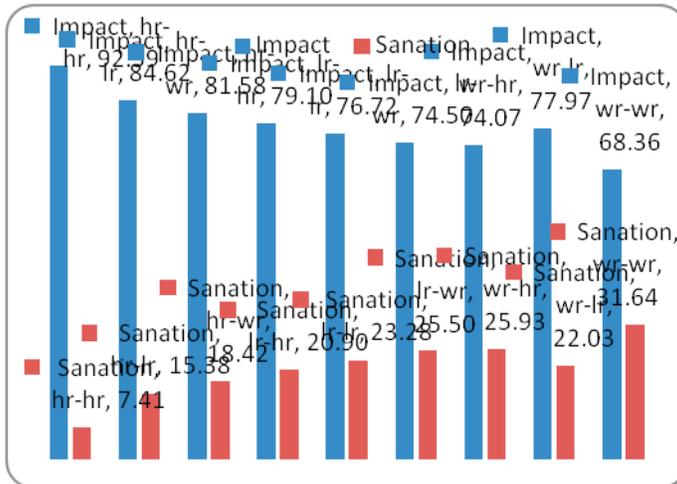

Figure 4. Keywords in flooded territories

Figure 5 shows comparative analysis of keywords during particular period of time, where appearance and frequency of keywords is connected with situation in the field. In the beginning of the floods dominant keywords were related to floods, evacuation of population and saving assets, while after stabilization topics related to ecological aspects became dominant.

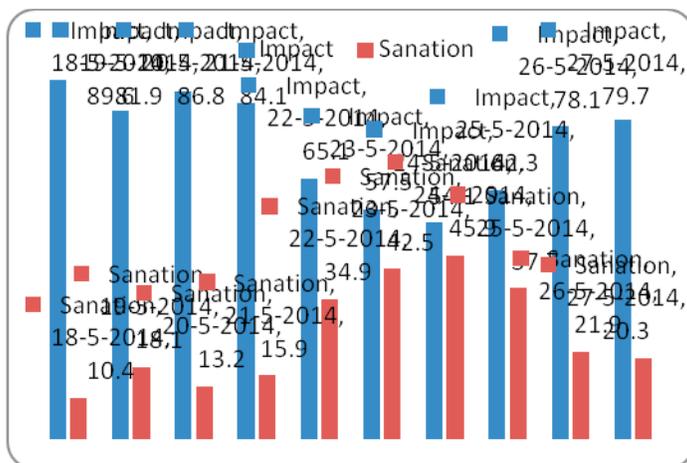

Figure. 5. View of represented keywords in time

Based on analysis of keywords it can be concluded that traffic on Twitter is in accordance with situation in the field, i.e. frequency of keyword appearance in tweets is connected with activities in the field (H5).

CONCLUSIONS

This paper presents an investigation of using Twitter as platform for collecting and dissemination of information during the floods in West Balkan during May 2014, particularly in Bosnia and Herzegovina. The initial assumption of this research was that the data that coming from users with highly endangered areas have significant informational value for the management of crisis situation. This conclusions are in accordance with results of researches where government used Twitter to early warnings, rescue and recovery (Chatfield et al., 2013).

Further, the research investigated in which extent Twitter was used in territories that were directly endangered by floods. Location analysis showed that Twitter is used in those territories. Social network analysis pointed out that users from territories that are at high risk of floods do not have important role in network considering criteria, such as: activities, popularity, connectivity and centrality. Keyword frequency analysis showed that prompt information from the field can be provided, particularly early warnings and following situation in the field during natural disaster.

Based on the conclusions it can be concluded that Twitter can be used as source for data about endangered regions, as there are people who use Twitter in these situations. This was proved in similar researches (Yin et al., 2012), (Gao et al., 2011). On the other hand, Twitter should not be used as

single and only reliable source of information from the field, but in combination with other information channels (Morales et al., 2014). This is supported by the fact that people from highly endangered areas do not have significant role in the social network and their tweets are not found as significant for users from other territories.

This research has a few constraints. Firstly, data used in analyses are collected via Twitter API. Thus, there is no guarantee that Twitter provided all content generated in the particular period of time. Further, locations of the users were determined in two ways: geocoordinates that were generated via mobile device or by location a user provided within their profile during registration process. At the particular moment, an user can be at location that differs from the one that was entered in the profile.

Future researches are directed toward developing system for automated collection and sentiment analysis of data related to natural and environmental disasters. Further, this implies developing a language ontology for analyzing Twitter posts (Konopoulos et al., 2013).

REFERENCES

1. Chatfield, A. T., & Brajawidagda, U. (2012). Twitter Tsunami early warning network: A social network analysis of twitter information flows. In *23rd Australasian conference on information systems Geelong*, Australia.
2. Aljohani, N. R., Alahmari, S. A., & Aseere, A. M. (2011). An organized collaborative work using Twitter in flood disaster, *Proceedings of the ACM WebSci'11*, Koblenz, Germany, 1-2.
3. Terpstra, T., De Vries, A., Stronkman, R., & Paradies, G. L. (2012). Towards a realtime Twitter analysis during crises for operational crisis management, *Proceedings of the 9th International ISCRAM Conference*, Vancouver, Canada.
4. Bruns, A., & Burgess, J. E. (2012). Local and global responses to disaster: #eqnz and the Christchurch earthquake. In *Disaster and emergency management conference, Conference proceedings. AST Management Pty Ltd.*, Bisbaine, 86-103.
5. Hughes, A. L., & Palen, L. (2009). Twitter adoption and use in mass convergence and emergency events. *International Journal of Emergency Management*, 6(3-4), 248-260.
6. Li, L., & Goodchild, M. F. (2010). The role of social networks in emergency management: A research agenda. *International Journal of Information Systems for Crisis Response and Management*, 2 (4), 49-59.
7. Latonero, M., & Shklovski, I. (2011). Emergency management, Twitter, and social media evangelism. *International Journal of Information Systems for Crisis Response and Management*, 3(4), 1-16.
8. Stollberg, B., & De Groeve, T. (2012, April). The use of social media within the global disaster alert and coordination system (GDACS). In *Proceedings of the 21st International Conference on World Wide Web*.
9. Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications* (Vol. 8). Cambridge: Cambridge university press.
10. Ehrlich, K., & Carboni, I. (2005). *Inside social network analysis*. Boston: Boston College.

11. Haythornthwaite, C. (1996). Social network analysis: An approach and technique for the study of information exchange. *Library & information science research*, 18(4), 323-342.
12. Cheong, F., & Cheong, C. (2011). Social Media Data Mining: A Social Network Analysis Of Tweets During The 2010-2011 Australian Floods. *Pacific Asia Conference on Information Systems (PACIS) 11*.
13. Starbird, K., & L. Palen. (2010) 'Pass it on? Retweeting in mass emergency', in *Proceedings of the 7th International ISCRAM Conference*, Seattle: ISCRAM.
14. Sovilj, S., & Vasković, V. (2013). Analysis of corporate social networks using the JUNG framework. *Info M*, 12(48), 15-20.
15. Yan, Q., Wu, L., & Zheng, L. (2013). Social network based microblog user behavior analysis. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 392(7), 1712-1723.
16. Abilhoa, W. D., & De Castro, L. N. (2014). A keyword extraction method from twitter messages represented as graphs. *Applied Mathematics and Computation*, 240, 308-325.
17. Chatfield, A. T., Scholl, H. J. J., & Brajawidagda, U. (2013). Tsunami early warnings via Twitter in government: Net-savvy citizens' co-production of time-critical public information services. *Government information quarterly*, 30(4), 377-386.
18. Yin, J., Lampert, A., Cameron, M., Robinson, B., & Power, R. (2012). Using social media to enhance emergency situation awareness. *IEEE Intelligent Systems*, 27(6), 52-59.
19. Gao, H., Barbier, G., & Goolsby, R. (2011). Harnessing the crowdsourcing power of social media for disaster relief. *IEEE Intelligent Systems*, 26(3), 10-14.
20. Morales, A. J., Borondo, J., Losada, J. C., & Benito, R. M. (2014). Efficiency of human activity on information spreading on Twitter. *Social Networks*, 39, 1-11.
21. Kontopoulos, E., Berberidis, C., Dergiades, T., & Bassiliades, N. (2013). Ontology-based sentiment analysis of twitter posts. *Expert systems with applications*, 40(10), 4065-4074.

VAŽNOST ETIKE I DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA

Elvira Čatić-Kajtažović¹

SAŽETAK

Osnovni cilj ovog rada bio je istražiti i analizirati važnost etike i društvene odgovornosti u bosanskohercegovačkim malim i srednjim preduzećima, i to sa stanovišta potrošača tih preduzeća. U tu svrhu kreirana je skala u kojoj su potrošači ocjenjivali važnost pojedinih aktivnosti etike i društvene odgovornosti u malim i srednjim preduzećima. Prikupljanje primarnih podataka se vršilo tehnikom anketnog upitnika. Psihometrijske karakteristike skale su ispitane pomoću istraživačke faktorske analize i analize pouzdanosti. Faktorska analiza je formirala dvije dimenzije ove skale. Pomoću t-testa i jednofaktorske univarijantne analize varijanse utvrđen je uticaj intenziteta vjerskog uvjerenja, roditeljstva i bračnog statusa potrošača na njihovu procjenu važnosti etike i društvene odgovornosti. U okviru diskusije prezentirana su ograničenja u istraživanju, doprinosi istraživanja i upute za buduća istraživanja.

Ključne riječi: *Društvena odgovornost preduzeća, Etika, Mala i srednja preduzeća, Potrošač*

JEL klasifikacija: *D01*

UVOD

Etika se obično definira kao: „kodeks moralnih principa i vrijednosti koje upravljaju ponašanjem pojedinca ili grupa u odnosu na ono što je dobro ili loše“ (Buble, 2006). Etika se odnosi „na moralne evaluacije odluka i akcija, kao dobre ili loše, a na osnovu zajednički prihvaćenih načela ponašanja“ (Abd. Rahman et al, 2013), (Dibb et al, 2001). Pri tom „Osnovni zadatak etike je definiranje načina ponašanja ljudi, te promišljanje odgovora na pitanje kakav bi moral trebao biti da bi čovjek pojedinac i društvo u cjelini ispunili

¹ Ekonomski fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać, BiH

svoju ulogu“ (Dujanić, 2003). Kao osnovnu svrhu etike Bogdanović (2008, str. 296) navodi: „Etika ... može i često jest razvojni faktor poslovanja, a praktično se može realizirati primjenjujući određene organizacijske spoznaje.“ Sličnu svrhu spominju i autori bestselera *Funky Business*. Prema Kjell A. Nordströmu i Jonas Ridderstråleu etika mora „prožimati svakoga i svaku stvar u organizaciji. Ona se mora primjenjivati posvuda i to stalno. Ne možete biti samo malo etični ili etični samo u trenutku kada vam to odgovara. Etika je apsolutna. U doba privlačnosti i obilja etika je također i jako konkurentsko oružje. Ona može osigurati i sredstva diferencijacije. Etiku možemo iskoristiti kako bismo privukli nove zaposlene i nove kupce“ (Nordstrom & Ridderstrale, 1999).

S druge strane, društvena odgovornost preduzeća (u daljem tekstu: DOP) podrazumijeva partnerski i dobrovoljan odnos preduzeća s društvom u kojem posluje. Tako Falck i Heblich (2007) navode da se “društvena odgovornost preduzeća smatra kao svojevoljan društveni angažman preduzeća tako da prelazi eksplicitne i implicitne obaveze u odnosu na društvena očekivanja“ (Falck & Heblich, 2007), (Peterlin et al, 2011). Istraživanja su pokazala da je DOP od strane potrošača prepoznat kao „ključni dio imidža jednog preduzeća (Brown & Dacin, 1997); (Girod, 2003), što ima značajan uticaj na ponašanje potrošača“ (Wagner et al, 2008). Naime, “percepcija DOP-a utiče na stavove potrošača, uključujući korporacije (Brown & Dacin, 1997), (Folkes & Kamins, 1999), brend (Klein & Dawar, 2004)... poistovjećivanje sa preduzećem (Sen & Bhattacharya, 2001), kao i na atribuciju uzroka (Barone et al, 2000), (Becker-Olsen et al, 2006), (Sen et al, 2006)“ (Wagner et al, 2008). Slične razloge za aktualizaciju DOP-a možemo pronaći i na web sajtu časopisa *Forbes*, gdje se navodi šest osnovnih razloga zbog kojih bi preduzeća trebala prihvatiti društvenu odgovornost: inovacije, uštede troškova, brend diferenciranje, dugoročno razmišljanje, angažman klijenata i angažman zaposlenih (Epstein-Reeves, 2012). Jedna od osnovnih funkcija praksi DOP-a jeste da preduzeće od strane svojih ključnih stakeholdera bude shvaćeno kao preduzeće koje „ulijeva povjerenje“. Dokazujući svoju opredjeljenost kao društveno odgovorno, preduzeće se diferencira u odnosu na druga preduzeća. Po pitanju uticaja DOP-a na diferenciranje u odnosu na ostale, DOP možemo posmatrati i kao „ključni alat za stvaranje, razvoj i održavanje diferencirane marke“ (Girod & Bryane, 2003). Pozitivni odnosi, povjerenje i partnerstvo sa stakeholderima, pružaju preduzeću odličnu poslovnu priliku diferencijacije od ostalih preduzeća. Koristi su međusobno povezane tako da i unapređenje odnosa sa relevantnim stakeholderima omogućava jačanje kredibiliteta i reputacije preduzeća.

Dakle, u eri sveprisutne konkurencije i žestoke tržišne utakmice, preduzeće treba da koristi apsolutno svaku potencijalnu poslovnu priliku.

ETIKA I DRUŠTVENA ODGOVORNOST U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA

Analiziranjem literature je primjetno da se etika i društvena odgovornost preduzeća prvotno razmatrala u kontekstu velikih preduzeća. Dilema da i manja preduzeća involviraju društveno odgovornu praksu može se riješiti poznavanjem prednosti DOP-a kao što je poboljšanje reputacije, povećanje povjerenja, povećanje lojalnosti, itd. (Vyakarnam et al, 1997). Odnosno, etika i društvena odgovornost mogu predstavljati snažne strateške alate za razvijanje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća. Prema Hattenu (2008) pitanja etike i društvene odgovornosti u malim i srednjim preduzećima (u daljem tekstu: MSP) treba da idu ruku pod ruku sa strateškim planiranjem jer odluke o tome „šta učiniti i na koji način to učiniti“ uglavnom su pod uticajem vlasnikovih pogleda na etičke i društveno odgovorne vrijednosti. Prednosti MSP-a trebaju da se realiziraju u razvijanju konkurentnosti malih i srednjih preduzeća uz pomoć društveno odgovorne i etičke prakse.

Međutim, menadžeri bosanskohercegovačkih malih i srednjih preduzeća su mišljenja da su „prinudeni ponašati se neetično i društveno neodgovorno u okviru granica BiH“ (Ćatić-Kajtažović, 2014). Stoga su anketirani potrošači MSP kako bi se otkrilo postoji li pritisak na mala i srednja preduzeća da se ponašaju etično i društveno odgovorno u okviru granica BiH.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U istraživanju je ukupno učestvovalo 254 ispitanika koja su se izjasnila kao potrošači malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini. Naime, anketni upitnik je sadržavao pitanje: „Da li ste i na koji način povezani s malim i srednjim preduzećima u BiH? Označite na koji način.“ Pored grupe potrošača, ispitanici su se još izjašnjavali kao vlasnici, menadžeri, zaposleni, potencijalni zaposleni, kooperanti, radnici u javnom sektoru, itd. Iako se moglo pretpostaviti da su i navedene grupe ispitanika na neki način potrošači malih i srednjih preduzeća, u ovom radu biće prezentirani rezultati samo onog dijela učesnika u istraživanju koji su se u anketnom upitniku označili kao potrošači malih i srednjih preduzeća u BiH.

Anketni upitnik je prvo testiran u pilot istraživanju. Učesnicima u pilot istraživanju (25 učesnika) je ostavljen prostor da napišu komentar (svoje mišljenje) o anketi. Komentari su se uglavnom odnosili na teškoće razumijevanja pojedinih termina („neko pitanje zbog stručnog izraza nisam razumio“) i dužinu pitanja/tvrdnji koja su unosila dodatne nejasnoće. Stoga su se iz ovako kreiranog pilot anketnog upitnika izbacile tri tvrdnje koje su se odnosile na aktivnosti društvene odgovornosti preduzeća, a ostale su se ma-

ksimalno pojednostavile. Ovako pripremljen anketni upitnik je kreiran i postavljen on line.

Konačni anketni upitnik, za procjenu koliko važnost etici i društvenoj odgovornosti pridodaju potrošači malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini je sadržavao tvrdnje prezentirane u tabeli.

Tabela 1: Relativna važnost etike i DOP-a (skala)

Ako su mi cijena i kvalitet proizvoda/usluga prihvatljivi, nije mi bitno da li to MSP:	
A1	Donira u dobrotvorne svrhe
A2	Poštuje zakone i pravila države
A3	Da li je upleteno u koruptivne aktivnosti
A4	Da li je ekološki odgovorno
A5	Da li je etično
A6	Kakav odnos ima prema uposlenima
A7	Kod donošenja odluke o kupovini proizvoda/ korištenju usluga nekog preduzeća, <i>bitno mi je</i> da li se to preduzeće ponaša etično.
A8	Kod donošenja odluke o kupovini proizvoda/ korištenju usluga nekog preduzeća, <i>bitno mi je</i> da li se to preduzeće ponaša društveno odgovorno.
A9	Smatram da su menadžeri malih i srednjih preduzeća prisiljeni da se u BiH ponašaju neetično i društveno neodgovorno.

Kod navedene grupe pitanja korištena je Likertova skala od 1-izrazito se ne slažem do 5-izrazito se slažem. Da bi se izbjeglo nasumično odgovaranje, postavljene su inverzne čestice (A1-A6) iako inverzne i pozitivne tvrdnje u jednoj skali često proizvode dva različita faktora (Spector, et al., 1997), (Thompson, 2009). Eliminaciona pitanja na osnovu kojih se donosila odluka o prihvatanju popunjenog anketnog upitnika za daljnju obradu podataka u sebi su sadržavala pitanja, Kako bi ocijenili Vaše razumijevanje pojma (i etike i DOP-a), te molbu da označe sve aktivnosti koje smatraju pod DOP-om. U okviru pitanja vezanih za osnovne demografske karakteristike, korištena su još i pitanja o intenzitetu vjerskog uvjerenja, bračnom statusu i roditeljstvu.

U istraživanju se kreće od pretpostavke: što više raste važnost i što je veći uticaj etike i DOP-a na odluke o kupovini tako će i rasti pritisak na MSP da se ponašaju etično i društveno odgovorno. Što je veći pritisak na preduzeća da se ponaša etično i društveno odgovorno to će biti i veći motiv za implementaciju etike i DOP-a. Rezultati koji će biti predstavljeni u nastavku rada, predstavljaju analizirane odgovore ispitanika koji su se izjasnili kao potrošači malih i srednjih preduzeća u BiH. Statistička obrada prikupljenih podataka rađena je u SPSS programskom paketu, verzija 24.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Psihometrijske karakteristike skale

Kreirana baza podataka je provjerena korištenjem analize nedostajućih vrijednosti (MSV analiza). Nakon što je utvrđeno da nema nedostajućih vrijednosti iznad 5%, rađena je deskriptivna statistika i procjena normalnosti distribucije podataka. Kolmogorov-Smirnov test (K-S test) pokazuje da distribucija rezultata na svim posmatranim česticama značajno odstupa od normalne ($p < 0,05$). Međutim, to je česta pojava za velike uzorke (200 i više ispitanika). U velikim uzorcima čak i kad se podaci samo malo razlikuju od normalne distribucije, rezultati K-S testa mogu (kao u ovom slučaju) pokazati značajno odstupanje (Field, 2009). Pored K-S testa, analizirane su vrijednosti skjunita i kurtozisa. Vrijednosti skjunita i kurtozisa između -2 i +2 se smatraju prihvatljivima (Muzaffar, 2016) kao dokaz da su podaci prilično normalno distribuirani. Sve vrijednosti skjunita i kurtozisa su manje od 1, izuzev čestice A3 (Skew=1,363; Kurt=1,211). Dodatno su analizirani omjeri skjunita i kurtozisa te njihovih standardnih pogrešaka (z skor). Uz pretpostavku da su prihvatljive granice ± 2 vrijednosti skjunita i kurtozisa dokaz normalne distribucije, pristupilo se provjeri uslova za izvođenje faktorske analize (broj učesnika u odnosu na broj čestica i prihvatljivo faktorsko opterećenje). „Faktorska analiza je vrlo česta metoda testiranja konstruktne valjanosti upitnika ...” (Jeger, 2013).

Budući da je riječ o prvom testiranju skale Relativna važnost etike i DOP-a, ocijenjena je prikladnost podataka za faktorsku analizu. Iz tabele je vidljivo da je KMO veća od 0,6 (KMO=0,827) te da je Bartlett's značajna (Sig.=0,000, $p < 0,05$), pa je faktorska analiza opravdana. Nakon provjere ispunjenosti uslova za opravdanost faktorske analize, određivane su metode ekstrakcije i metode rotacije. Za metodu ekstrakcije je odabrana analiza glavnih komponenti (PCA) a za metodu rotacije oblimin rotacija.

Zbog rezultata K-S testa, nakon PCA metoda, ponovljena je faktorska analiza s PAF metodom ekstrakcije i kosokutnom metodom rotacije, i to promax rotacija (Jeger, 2013). Analiza glavnih komponenti potvrdila je dvodimenzionalnost skale. Izdvojila su se dva faktora, koja objašnjavaju 68,56% varijance.

Tabela 2: Rezultati faktorske analize

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,827	
Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square df Sig.		1470,78	
		36	
		0,000	
Komponente	Ukupno	% Variance	Kumulativ %
1	4,688	52,091	52,091
2	1,483	16,472	68,563
Matrica faktorskog opterećenja:			
Čestice anketnog upitnika		1	2
A4		0,897	
A5		0,890	
A6		0,881	
A2		0,838	
A3		0,818	
A1		0,681	
A9			
A8			0,965
A7			0,963
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization a. Rotation converged in 4 iterations.			

U tabeli je prikazano dvofaktorsko rješenje koje je objasnilo ukupno 68,56% varijance. S obzirom na ograničenje faktorskog opterećenja ($>0,5$), čestica koja je mjerila mišljenje o prisiljenosti menadžera MSP da se ponašaju neetično i društveno neodgovorno je izbačena iz dimenzija ove skale, ali će se njeni rezultati posebno analizirati. Na osnovu ovakvih rezultata i ponuđenih tvrdnji, imenovane su dvije dimenzije ove skale:

1. Važnost uz prihvatljivu cijenu i kvalitet
2. Uticaj etike i DOP-a na kupovinu

Pored faktorske analize, istraživački instrument mora imati i unutarnju pouzdanost. Analiza pouzdanosti je rađena pomoću Cronbachovog alfa koeficijenta pouzdanosti („ α “). Postignute vrijednosti koeficijenta pouzdanosti su za ukupnu skalu $\alpha=0,719$; dok su za dimenziju Važnost uz prihvatljivu cijenu i kvalitet $\alpha=0,917$ te za Uticaj etike i DOP-a na kupovinu $\alpha=0,922$; pa je preporuka da se navedena skala dodatno testira i potvrdi.

Deskriptivna statistika

Nakon rekodiranja inverzno postavljenih tvrdnji i formiranja navedenih varijabli, u tabeli su predstavljene deskriptivne vrijednosti varijabli koje je formirala faktorska analiza.

Tabela 3: Osnovne deskriptivne vrijednosti varijabli istraživanja

	N	Min	Max	M	SD	Skew	SE_S	Kurt	SE_K
Uticaj etike i DOP-a na kupovinu	250	1,00	5,00	3,704	1,114	-0,663	0,154	-0,454	0,307
Važnost uz prihvatljivu cijenu i kvalitet	252	1,00	5,00	3,676	0,966	-0,638	0,153	-0,193	0,306

*Napomena: N = ukupni uzorak, M = aritmetička sredina, SD = standardna devijacija, Skew = skewnis-asimetrija distribucije, SE_S = standardna pogreška skewnisa, Kurt = kurtosis-spljoštenost distribucije, SE_K = standardna pogreška kurtosisa

Da bi se bolje razumijeli postignuti rezultati koji će poslužiti za kreiranje preporuka implementacije etike i DOP-a, izračunavala se srednja vrijednost za svaku ponuđenu tvrdnju posebno.

Tabela 4: Srednje vrijednosti rekodiranih tvrdnji

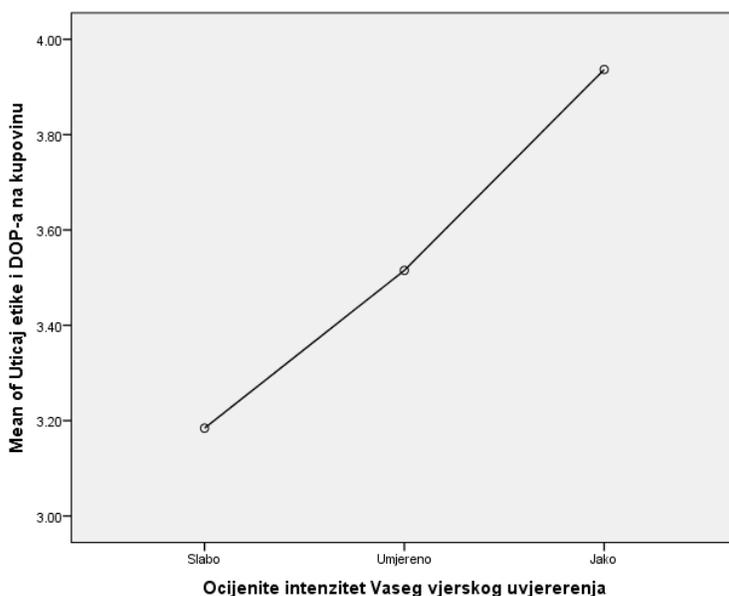
Rekodirane tvrdnje	N	Min	Max	M	SD
RA1	252	1,00	5,00	3,127	1,184
RA2	250	1,00	5,00	3,696	1,156
RA3	250	1,00	5,00	4,088	1,053
RA4	250	1,00	5,00	3,656	1,203
RA5	250	1,00	5,00	3,672	1,124
RA6	250	1,00	5,00	3,768	1,155

U prezentiranoj tabeli je vidljivo da potrošači najviše reagiraju na koruptivne aktivnosti preduzeća (M=4,088), a najmanje na donacije u dobrotvorne svrhe (M=3,127). Ovakvi rezultati istraživanja jasno govore o nedostatku dijaloga sa potrošačima i nepotpunim razumijevanjem društvene odgovornosti preduzeća u BiH, gdje se ista još uvijek najviše shvata kroz donacije i sponzorstva, dok je očito da potrošači najmanje reagiraju upravo na donacije.

T-test i ANOVA

Anketni upitnik je pored pitanja o spolu, dobi i posljednjem završenom stepenu obrazovanja, sadržavao još i pitanja u vezi intenziteta vjerskog uvjerenja, roditeljstva i bračnog statusa. Pomoću t-testa se analizirao uticaj roditeljstva, bračnog statusa i spola na važnost etike i društvene odgovor-

nosti u MSP. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika u srednjim vrijednostima između ispitanika koji su u bračnoj/vabračnoj zajednici u odnosu na one koji nisu u ovakvoj zajednici kada je u pitanju varijabla Uticaj etike i DOP-a na kupovinu. Njihove srednje vrijednosti potvrđuju pretpostavku da ispitanici koji su u bračnoj/vanbračnoj zajednici daju veću važnost etičnom i društveno odgovornom ponašanju preduzeća kada je u pitanju donošenje odluke o kupovini, nego oni ispitanici koji nisu u takvoj zajednici ($t=2,100$; $p=0,031$ $p<0,05$). Slične rezultate je otkrila i analiza uticaja roditeljstva. Naime, ispitanici koji su roditelji imaju statistički značajne više srednje vrijednosti u odnosu na ispitanike koji nisu roditelji kada je u pitanju varijabla Uticaj etike i DOP-a na kupovinu. Odnosno, roditelji daju statistički veći značaj etičnom i društveno odgovornom ponašanju preduzeća prilikom donošenja odluke o kupovini, u odnosu na ispitanike koji nisu roditelji ($t=3,082$; $p=0,002$ $p<0,05$). Iako se očekivao uticaj spola ispitanika, u ovim rezultatima takav uticaj nije potvrđen ($p>0,05$).

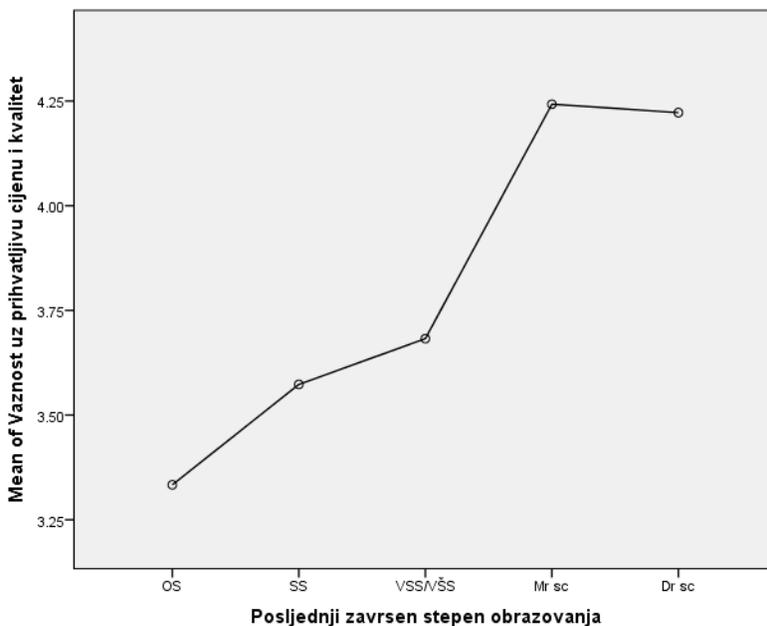
Slika 1: Interakcija intenziteta vjerskog uvjerenja i varijable koja mjeri uticaj etike i DOP-a na kupovinu

Pomoću ANOVA-e se analizirao i potencijalni uticaj intenziteta vjerskog uvjerenja i stepena obrazovanja. Rezultati su pokazali da intenzitet vjerskog uvjerenja ima statistički značajan uticaj kada je u pitanju važnost etičnog i društveno odgovornog ponašanja preduzeća prilikom donošenja odluke o

kupovini ($F=8,821$; $p=0,00$ $p<0,05$). Rezultati poređenja Tukeyevog HSD testa, pokazuju da se srednje vrijednosti grupe 3 (jak intenzitet vjerskog uvjerenja) statistički značajno razlikuje od srednje vrijednosti grupe 2 (umjeren intenzitet vjerskog uvjerenja) i grupe 1 (slab intenzitet vjerskog uvjerenja).

Odnosno kako raste intenzitet vjerskog uvjerenje tako raste i važnost koju potrošači pridodaju etičnom i društveno odgovornom ponašanju preduzeća prilikom donošenja odluke o kupovini.

Na isti način je analiziran i uticaj stepena obrazovanja. Rezultati su pokazali da stepen obrazovanja ima statistički značajan uticaj kada je u pitanju važnost etike i društvene odgovornosti ($F=3,056$; $p=0,018$ $p<0,05$). Potrošač s višim stepenom obrazovanja daje i veću važnost etici i društvenoj odgovornosti u odnosu na cijenu i kvalitet proizvoda i/ili usluga malih i srednjih preduzeća. U grafikonu koji slijedi je vidljiv taj odnos.

Slika 2: Interakcija stepena obrazovanja i varijable koja mjeri važnost etike i DOP-a uz prihvatljivu cijenu i kvalitet

DISKUSIJA

Sinteza rezultata istraživanja

Da bi se otkrio potencijalni pritisak na MSP da se ponašaju etično i društveno odgovorno mjerila su se očekivanja potrošača od MSP pomoću skale relativna važnost etike i DOP-a. Rezultati faktorske analize su formirali dvije varijable ove skale, imenovane kao:

- Važnost uz prihvatljivu cijenu i kvalitet
- Uticaj etike i DOP-a na kupovinu.

Važnost uz prihvatljivu cijenu i kvalitet se sastojala od čestica koje su sadržavale neke od aktivnosti etike i društvene odgovornosti, te se pomoću teorijskog raspona (1-5) mjerila važnost donacija, poštivanja zakona i pravila, ekološke odgovornosti, odnosa prema zaposlenima i upletenosti u koruptivne aktivnosti uz pretpostavku da su prihvatljive cijene i kvalitet proizvoda i/ili usluga. Rezultati deskriptivne statistike postignutih odgovora na navedne tvrdnje su pokazali da potrošači najviše reagiraju na upletenost u koruptivne aktivnosti, zatim kakav odnos ima prema zaposlenima, zatim da li je etično, poštuje zakone i pravila države, da li je ekološki odgovorno te da li donira u dobrotvorne svrhe. Da bi se izbjeglo nasumično odgovaranje navedene čestice u anketnom upitniku su inverzno postavljene.

Dakle potrošači najmanje reagiraju na donacije. Rezultati su dalje pokazali da je potrošačima bitnije društveno odgovorno nego etično ponašanje preduzeća.

Dodatno su testirani faktori koji potencijalno utiču na skalu Relativna važnost etike i DOP-a, i to: intenzitet vjerskog uvjerenja, roditeljstvo i bračni status. Utvrđeno je da rastom inteziteta vjerskog uvjerenja raste i uticaj etike i DOP-a na kupovinu. T-testom i pregledom postignutih srednjih vrijednosti je vidljivo da potrošači koji su roditelji percipiraju i veći značaj etike i DOP-a kod kupovine.

Ograničenja u istraživanju

Prvo ograničenje u ovom istraživanju predstavlja činjenica da se u istraživanju koristi anketni upitnik koji, pored pitanja o demografskim karakteristikama i stepenu intenziteta vjerskog uvjerenja koristi Likertovu skalu izražavanja stepena slaganja s ponuđenim tvrdnjama anketnog upitnika.

Dakle, postoji realna opasnost od subjektivne procjene ispitanika i opasnost da se ne dobije potpuni uvid u stav ispitanika o etici i društvenoj odgovornosti u malim i srednjim preduzećima.

Da bi se navedena ograničenja svela na minimum, poduzete su slijedeće radnje:

- a) Na kraju anketnog upitnika ostavljen je prostor da ispitanici iznesu vlastiti stav ne samo o anketnom upitniku nego i općenito o ponuđenim temama anketnog upitnika. Realizacija ove ideje se pokazala kao odličan potez budući da su ispitanici ostavljali poučne komentare, kao npr: Komentar broj 1: „Jako dobra tema! Drago mi je da neko barem i razmišlja o ovome. Zašto ne i u velikim preduzećima? A najzanimljivije bi bilo istraživanje u državnim firmama i organizacijama te vladinom sektoru i institucijama“ Komentar broj 2: „Moral i etičnost osobe nemaju veze s religijskim ustrojstvom persone. Ako smatrate da je uredu povrijediti drugo ljudsko biće, onda Vam ne fali religije (ili ti Boga) već morala, suosjećanja i etike! Elem, time i zaslužujete da ono što želite drugima, dobijete nazad kao bumerang!!! Anketa..hm..super!! S aspekta osobe kojoj amidža drži jedno malo a veliko preduzeće..shvatih anketu.“
- b) Anketni upitnik je bio anonimn.

Posebno ograničenje u istraživanju se odnosi na korištenu skalu. Naime, skala nije ranije korištena u istraživanju pa ostaje preporuka da se dodatno testira, proširi ili potvrdi, otkriju njeni prediktori i njeni uticaji. Ograničenje je i broj učesnika u istraživanju, kao i način anketiranja (on line). S obzirom na to da su se pozivi za učešće u istraživanju slali putem portala, e maila i socijalnih mreža (u istraživanju nisu mogli učestvovati potrošači koji se ne služe internetom) navedeno se mora uzeti u obzir prilikom tumačenja i korištenja navedenih rezultata.

Doprinos rezultata istraživanja

Problem nedostatka istraživanja o etici i društvenoj odgovornosti u Bosni i Hercegovini, prvenstveno u malim i srednjim preduzećima, može ublažiti ovo istraživanje. Na osnovu postignutih rezultata istraživanja, menadžeri malih i srednjih preduzeća čija ciljna grupa potrošača ima neke od karakteristika: roditelji, bračna/vanbračna zajednica, visokobrazovani, bi mogli na osnovu postignutih rezultata kreirati svoje politike DOP-a i izvještavanja o DOP-u, te se u javnosti diferencirati kao ono MSP koje nije upleteno u koruptivne aktivnosti, koje je odgovorno prema svojim zaposlenima i okolišu, koje je etično i koje donira u dobrotvorne svrhe. Posebno je bitna politika izvještavanja, jer se potrošači moraju upoznati sa aktivnostima DOP-a koja MSP i provode ali o tome ne obavještavaju javnost. Isto tako, menadžeri treba da imaju na umu da su rezultati pokazali da je potrošačima važnije društveno odgovorno nego etično ponašanje preduzeća.

Kako je skala Relativna važnost etike i DOP-a pokazala prihvatljivu pouzdanost doprinos se može ogledati u prijedlogu nove skale mjerenja važnosti etike i DOP-a sa stanovišta potrošača. Međutim, da bi se dokazalo da skala mjeri to što treba da mjeri, istraživanja pomoću ove skale se trebaju ponoviti.

Budući da je za implementaciju društvene odgovornosti (posebno za države u razvoju) potreban pristup prilagođen specifičnostima tih država, ovi rezultati istraživanja zasigurno mogu doprinijeti u individualiziranju pristupa implementacije DOP-a u BiH.

Upute za buduća istraživanja

Rezultati su ostavili prostora za daljnje usavršavanje testirane skale i to na većem i raznovrsnijem uzorku. To se prije svega odnosi na činjenicu da su se u ovim istraživanjima samo analizirali odgovori onih ispitanika koji su izjasnili kao potrošači MSP. Stoga je preporuka da se u budućem istraživanju samo postavi pitanje da li ste potrošači MSP? Ovakvo su se ispitanici opredjeljivali za niz drugih ponuđenih grupa, iako je realno za pretpostaviti da su na neki način i oni potrošači malih i srednjih preduzeća. Preporuka je da se ovakvo slično istraživanje napravi i kod menadžera i/ili vlasnika MSP ali na način da odgovaraju iz dvije perspektive (menadžerske i potrošačke).

Isto tako buduća istraživanja koja budu koristila ovu skalu moraju razdvojiti ove dvije kategorije: cijenu i kvalitet, te multiplicirati ponuđene odgovore (ukoliko mi je cijena prihvatljiva, ukoliko nije prihvatljiva, ukoliko mi je kvalitet prihvatljiv, ukoliko kvalitet nije prihvatljiv) kao i napraviti jasniju distinkciju između etike i društvene odgovornosti. Iako je bilo žalbi na nerazumijevanje pojedinih termina (prvenstveno iz društvene odgovornosti) ipak je preporuka da se (upravo zbog svoje kompleksnosti) u anketnom upitniku mora proširiti lista aktivnosti DOP-a. Preporuka je i da se obavezno proširi lista tvrdnji/pitanja koja će činiti dimenziju Uticaj etike i DOP-a na kupovinu.

ZAKLJUČAK

U ovom radu su prezentirani rezultati istraživanja o važnosti etike i društvene odgovornosti u bosanskohercegovačkim malim i srednjim preduzećima sa stanovišta njihovih potrošača. Ta važnost se mjerila uz pretpostavku da su cijena i kvalitet prihvatljivi. Uvažavajući kupovnu moć potrošača malih i srednjih preduzeća u BiH, a da bi se dobili što objektivniji odgovori, kreirana je pretpostavka da je cijena prihvatljiva, te je na taj način izvršena eliminacija potencijalnog uticaja neprihvatljive cijene i nezadovoljavajućeg

kvaliteta. Istovremenu u radu su prezentirane upute da se u budućem istraživanju, ipak ispita i ovaj odnos.

Analiza pouzdanosti i faktorska analiza su potvrdile pouzdanost i konstruktivnu valjanost ove skale, dok je deskriptivna statistika otkrila na koje aktivnosti društvene odgovornosti potrošači najviše reaguju. Testiranje uticaja intenziteta vjerskog uvjerenja, roditeljstva i bračnog statusa otkrila je statistički značajan uticaj na varijablu skale relativna važnost etike i DOP-a.

U radu su predstavljena i ograničenja u istraživanju, doprinos rezultata istraživanja i upute za buduća istraživanja.

LITERATURA

1. Abd. Rahman, R.R.R., Ahmad, M. A., Darus, N.M. (2013). Factors That Influenced Marketing Ethics among the Academicians. *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies*, 16(2), 55-64.
2. Barone, M.J., Miyazaki, A.D., Taylor, K.A. (2000). The influence of cause-related marketing on consumer choice: does one good turn deserve another?. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (2), 248-262.
3. Becker-Olsen, K.L., Cudmore, B.A., Hill, R.P. (2006). The impact of perceived corporate social responsibility on consumer behavior. *Journal of Business Research*. 59 (1), 46-53.
4. Bogdanović, M. (2008). Čimbenici utjecaja na etičnost poslovnog sustava, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 19, 295-318.
5. Brown, T.J., Dacin, P.A. (1997). The company and the product: corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 61 (1), 68-84.
6. Buble, M. (2006). *Osnove menadžmenta*, Sinergija, Zagreb.
7. Čatić-Kajtažović, E. (2014). Model O3P kao temelj ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine, *Socioeconomica – The Scientific Journal for Theory and Practice of Socio-economic Development*, 3(6), 307-316.
8. Dibb, S., Simkin, L., Pride, W.M., Ferrell, O.C. (2001). *Marketing concepts and strategies*, New York: Houghton Mifflin Co.
9. Dujanić, M. (2003). Poslovna etika u funkciji managementa, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, 21 (1), 53-63.
10. Epstein-Reeves, J. (2012). *Six Reasons Companies Should Embrace CSR*, dostupno na <http://www.forbes.com/sites/csr/2012/02/21/six-reasons-companies-should-embrace-csr/> pristupljeno 14. 9. 2015. u 13.00.
11. Falck, O., Heblich, S. (2007). Corporate Social Responsibility: Doing well by Doing Good, *Business Horizons*, 50 (3), 247-254.
12. Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*, London: SAGE.
13. Folkes, V.S., Kamins, M.A. (1999). Effects of information about firms' ethical and unethical actions on consumers' attitudes. *Journal of Consumer Psychology*, 8(3), 243-259.
14. Girod, S., Bryane, M. (2003). Branding in European retailing: a corporate social responsibility perspective, *European Retail Digest*, 38 (2),1-6.
15. Hatten, T.S. (2008). *Small Business Management, Entrepreneurship and Beyond, 4th Edition*, Houghton: Mifflin Harcourt.

16. Jeger, M. (2013). *Efektualizacija i razvoj poduzetničkih namjera*, doktorska disertacija, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poslijediplomski doktorski studij Poduzetništvo i inovativnosti Osijek
17. Klein, J., Dawar, N. (2004). Corporate social responsibility and consumers' attributions and brand evaluations in a product-harm crisis. *International Journal of Research in Marketing*, 21(3), 203-217.
18. Muzaffar, B. (2016). The Development and Validation of a Scale to Measure Training Culture: The TC Scale, *Journal of Culture, Society and Development*, vol.23, 49-58.
19. Nordstrom, K.A., Ridderstrale, J. (1999). *Funky Business, Talent makes capital dance*, Stockholm: Bookhouse Publishing.
20. Peterlin, J., Dimovski, V., Uhan, M., Penger, S. (2011). Re Thinking the Corporate Social Responsibility in Slovenia: Empirical Evidence. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 24(4), 126-142.
21. Sen, S., Bhattacharya, C.B. (2001). Does doing good always lead to doing better? Consumer reactions to corporate social responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38(2), 225-243
22. Sen, S., Bhattacharya, C.B., Korschun, D. (2006). The role of corporate social responsibility in strengthening multiple stakeholder relationships: a field experiment. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34 (2), 158-166.
23. Spector, P.E., VanKatwyk, P.T., Brannick, M.T., Chen, P.Y. (1997). When two factors don't reflect two constructs: How item characteristics can produce artifactual factors. *Journal of Management*, 23(5), 659-677.
24. Thompson, E.R. (2009). Individual Entrepreneurial Intent: Construct Clarification and Development of an Internationally Reliable Metric, *Entrepreneurship Theory & Practice*, No. 3, 669-694.
25. Vyakarnam, S. B., Myers, A. and Burnett, D. (1997). Towards an Understanding of Ethical Behaviour in Small Firms, *Journal of Business Ethics*, 16(5), 1625-1636.
26. Wagner, T., Bicen, P., Hall, Z.R. (2008). The dark side of retailing: towards a scale of corporate social irresponsibility, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 36 (2), 124-142.

THE IMPORTANCE OF ETHICS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

ABSTRACT

The main purpose of this article was to investigate and analyze the importance of ethics and corporate social responsibility in BiH small and medium enterprises, from the standpoint of consumers of these enterprises. A scale was developed in which consumers evaluated the importance of certain ethical and corporate social responsibility activities in small and medium enterprises. Collection of primary data was done by the questionnaire technique. Psychometric properties of scale are examined using exploratory factor analysis and reliability analysis. Factor analysis has formed two dimensions of this scale. Using the t-test and the ANOVA, it was determined the influence of the intensity

of religious belief, parenthood and marital status of consumers on their assessment of the importance of ethics and social responsibility.

Within the discussion are presented limitations in research, research contributions and suggestions for future research.

Key words: *Corporate Social Responsibility, Ethics, Small and Medium Enterprises, Consumers*

EASTERN EUROPE - DEINDUSTRIALIZED, INCAPACITATED, DEMORALIZED, OVER- INDEBTED, RE-FEUDALIZED, RARIFIED AND DE-SLAVICIZED

Anis Bajrektarević¹

ABSTRACT

The single trend of negative growth (incl. the income levels and income distribution, inequality extraction ratio, suicide rates and functional illiteracy figures) comparable by its duration and severity to this of Eastern Europe, is situated only in (the countries of Chad lake– Grand lakes– Horn of Africa triangle of) sub-Saharan Africa. Further on, recent generational accounting figures illuminate a highly disturbing future prospect for the youth of Eastern Europe. Neither their economic performance nor birth rates would sustain the financial burden left for the future by the present irresponsible and defeatist generation. Simply, set up to fail.

Is today's Eastern Europe a classic case of indirect rule? Is that a deterritorialized deep imperial periphery of nominally independent native rulers, while in reality the true power holder resides outside, although is domestically supported by a dense web of NGOs, multinational corporations and handpicked local 'elites'?

Keywords: *Eastern Europe, socio-political cohesion, external debt, de-industrialization.*

JEL classification: *F5*

INTRODUCTION

As early as in XVI century, the Eastern European thought – in the person of famous Sarajevan, 'Bosnian Machiavelli', Kafija Pruščak – is spelling a universal and far reaching wisdom that *progress is both the focus of a vision*

¹ University of Applied Sciences IMC-Krems, Austria

*and attainable reality for all*² (Kafija Pruščak, 1596). If this futuristic assertion is still accurate, than the progress itself is unthinkable without social cohesion. That would – consequently – necessitate a shared interest brokered by consensus, which only comes with thorough debates affecting all segments of society (or at least its major interest groups) on the common denominator/s. How much of it resides today in the countries of transition?

Is today's Eastern Europe a classic case of indirect rule? Is that a deterritorialized deep imperial periphery of nominally independent native rulers, while in reality the true power holder resides outside, although is domestically supported by a dense web of NGOs, multinational corporations and handpicked local 'elites'?

Accidentally or not, for the last 25 years, our reporting on Eastern Europe was rather a matter of faith than a reflection of the empirical reality. This 'rhetoric' was dominated by fragmented intellectual trends that are more cultural (e.g. poetry, paintings, film, etc.) than coherently economic and geo-political in focus as they should be. How one defines a challenge largely determines the response – effectively points out Brzezinski. Hence, the arts will always elaborate on emotions, science will search for and examine the facts. After all, where is no opportunity, a hope is on offer. And, for the realization of opportunity a knowledge (experience-enriched information) will be needed. For a lame hope, a belief is enough.

If the front of Atlantic-Central Europe lately suffered (an economic) problem which has been diagnosed as a distributional and compositional, than who and when is holistically and scientifically to examine the Eastern-Rusophone Europe and its burning geo-economic (distributional, compositional), socio-political/ideological (space-time in history) and geopolitical (logical and areal) problem? There is a lot of (pre-paid and post-paid) attention diverting and velvet-silencing, but besides this cacophonous noise where is a serious research on that? What is the narrative and who does it shape?

Finally, if the equality of outcome (income) was a communist egalitarian dogma, is the belief in equality of opportunity a tangible reality offered to Eastern Europe or just a deceiving utopia sold to the conquered, plundered, ridiculed and cannibalized countries in transition? Thus, what is the current standing of Eastern Europe – state of its economy, the health of its society and the efficiency of its governance?

By contrasting and comparing available HDI data (UN DP's Human Development Index) and all relevant WB, OECD, UNCTAD, ILO and WHO socio-economic and health indexes including the demographic trends of last

2 Taken from Kafija Pruščak, H. (1596), *Universal theory of the global governing wisdoms* (Usul Al-hikam fi nizami-el-alem, org. Temelji mudrosti o uređenju svijeta). At the time, he was nicknamed in Western Europe as the Oriental Machiavelli.

two decades, we can easily spot a considerable green, economic and socio-human growth in Asia, in Latin America and a moderate growth elsewhere. This inevitably translates into a political and cultural emancipation, too.

NEGATIVE TRENDS

The single trend of negative growth (incl. the income levels and income distribution, inequality extraction ratio, suicide rates and functional illiteracy figures) comparable by its duration and severity to this of Eastern Europe, is situated only in (the countries of Chad lake– Grand lakes– Horn of Africa triangle of) sub-Saharan Africa. Further on, recent generational accounting figures illuminate a highly disturbing future prospect for the youth of Eastern Europe. Neither their economic performance nor birth rates would sustain the financial burden left for the future by the present irresponsible and defeatist generation. Simply, set up to fail.

Let us briefly illustrate it. A sharp drop in LE (life expectancy) in Russia, sinking from age 72 to 59, is something faced only by nations at war. The evidence that Russia has suffered such a steep decline, unreversed ever since the collapse of the Soviet Union, is unprecedented in a peace-time history of any industrialized nation ever, Figure 1..

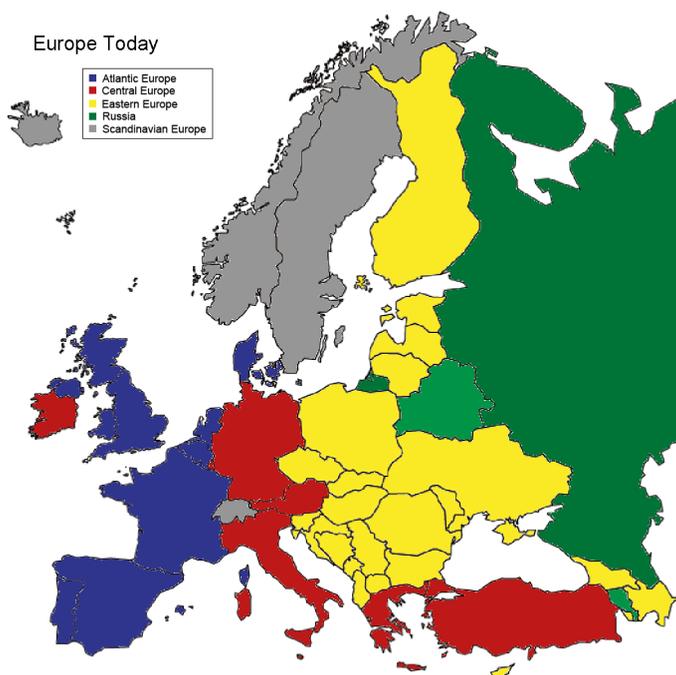

Figure 1. Europe today

Although not so alarming like in the post-Soviet Russia, the rest of Rusophone and Eastern Europe closely follow the same worrying LE pattern – not to mention devastating birth rates, brain drain and other disturbing demographic data. (E.g. the projected LE of the today's born Berliner is around 100 years, while of Muscovite is only 67 years.) Simply, Europe's East seems unable to (re-)produce its own life. Or, once it is conceived, to keep (the best of) that life at home. Some would argue that it is again the war for a lebensraum, but this time based on the seemingly self-imposed Endlösung (final solution)

East does not exercise its political sovereignty (gone with the EU)³, its military sovereignty (gone with the NATO), its economic and monetary sovereignty (gone with the massive domestic de-industrialization 'preached' by the IMF, EBRD, EIB and eventually ECB)⁴, and its financial sovereignty (gone by full penetration of German, Austrian and Swedish banks)⁵. Those

3 With some exceptions of *Visegrád* countries (such as Poland or Czech Republic, and lately Hungary) sporadically opposing a constant bandwagoning (but even that only in the domain of narrow EU fiscal or minor economic matters), Eastern Europe of today is unable to conceive and effectively promulgate a self-emancipating, balanced and multivector foreign policy. In East, the grotesque and disconnected 'elites' are repres(ent)ing the disoriented and disfranchised folks of those nominally existing states. Fergusson goes as far as to claim for Eastern European elites that: "they looked at Brussels (of NATO) the way former British colonies obeyed everything said and done in London." A high positioned Czech MEP does not hide her frustration: "We accepted a member of alien nobility as our foreign minister (Prince Karl Johannes Schwarzenberg, rem. aut.), a man whose family was a right-arm to the house of Habsburgs. That Clan holds a direct responsibility for death of 40 million Europeans in WWI, and enormous suffering of many more. In this 4-year long slaughterhouse many were Czechs fighting other Slavs in the East for the sake of notorious Crown. What was our domestic reaction to this huge humiliation of the nation? Our famous Soviet-time occupation dissidents and established freedom-lovers did not raise their voice at all. One of them even accepted a short-lived 'Austrian compensation' of becoming a director of Vienna's Diplomatic Academy (poet Jiří Gruša, rem. aut.). No wonder, our sovereignty is not seriously taken in Brussels."

4 The entry criteria for Eastern European states was particularly costly: the so-called small and open economies, de-industrialized and over-indebted didn't have any chance to be equal partners. For most of them, FDI (Foreign Direct Investment) is the only economic solution, which turned them into colonies... – admitted even the Nobel laureate, economist Stiglitz in his *The Price of Inequality*. Moreover, the overly strong and rigid exchange rate of the domestic currencies in Eastern Europe is good only for foreign lenders. It awards importers while disadvantages domestic manufacturing base and home exporters. This outdated anti-growth and anti-green economic policy has been universally abandoned long ago, even by the LDC (the UN-listed Least developed countries). No wonder that the GDP in the most of Eastern European states is well below its pre-1990s levels, and their ecological footprint index is of an alarming trend.

5 According to findings of the Budapest Institute of Economics (Corvinus University of Budapest, Hungary), for the past two decades, the volume of Austrian banking sector has increased 370%. How is this spectacular percentage achievable for the country of a flat domestic economic and negative demographic growth? Such covert occupation of south-eastern Europe by the foreign financial sector did not create new jobs or re-create any industrial base there. As the Budapest Institute concluded aftermath, it was only meant to dry-out the remaining liquid assets (and private savings) from the rapidly pauperized, defeated belligerent. In 1914, Austria controlled banks as well; in Croatia, Bosnia, western Romania, northern Serbia, Hungary, southern Poland and western Ukraine. However, at that time, it also had a strict governing obligation as all of them were a part of the Monarchy. By having recognized the formal sovereignty to each of these entities, Austria today – like Sweden towards the three Baltic States in the northeast flank of Europe, and Germany in the central sector of Eastern Europe – has no governing obligations whatsoever. It can easily externally socialize (externalize) all its costs including banking risks, and individualize all profits (internalize), yielding it only

national currencies still existing in Eastern Europe lost – for already long ago – the vital substance: their anthropological and economic function. Additionally, most of the Eastern European states do not control a single commercial bank on their territory. Labor regulations and social protection is fractured, and well below the ILO-agreed standards. Calls to rethink and revisit them are usually denounced as a socio-romantism⁶.

EXTERNAL DEBT, FREE TRADE AND DE-INDUSTRIALIZATION

Many in Eastern Europe suffer from the suffocating external debt. The sort and volume of debt often reminds on the so-called Nigerian debt or Greek syndrome. Several LDCs further sank into the irreversible poverty due to a badly negotiated credit terms done un/intentionally by their negligible governments. Hereby a paradox today, some of the poorest countries on the planet have paid back their loans 3 to 5 times, but still owe on interest rates double or triple amounts. Is the disproportionately high debt along with its frequent 'generous' reprogramming, purposely set? Even the Nobel laureate in economics, prof. Stieglitz believes that it has more to do with a control than with 'economy' or any development.

Interestingly, a mantra of free trade – in which East asymmetrically participates by essentially buying and consuming foreign products and paying it by foreign loans – reaches the divine status in Eastern Europe. Nobody questions it, only admitted is to worship it – a Stalinism déjà vu? The fact that the Atlantic-Central Europe's economies industrialized through tariff protectionism is, of course as heretical, underreported. E.g. Britain, usually portrayed as a champion of liberalism, enjoyed an average tariff of no less

for itself. Hence, the EU accession criteria, combined with a nominal independence of Eastern European entities (pacified by the *pre-paid* media and guided by the *post-paid* 'elites'), means that the economic and other assets are syphoned out, but the countries have to take a burden of the state maintenance solely on themselves. "Creating the market economy attractive for FDI (foreign direct investments) in our case meant a de-industrialization, pauperisation, which eventually led to defunding of most of the state social activities. When someone dare say 'our education, housing and health sectors are knocked down due to this', they are quickly denounced as *socio-romantics* and accused for the social conservatism..." says Head of the Croatia's Economic Institute prof. Slavko Kulic, and concludes: "...suffering of ever larger segments of societies means nothing to the architects of misery, to those *Talibans of neoliberalism*." Recently released edition of the Oxfam study on the wealth distribution worldwide, unfortunately, confirms this bleak picture, too.

6 Current labor relations in the most of Eastern Europe (Rusophone Europe, too) resembles pictures of the 18th rather than of the 21st century's conditions, especially in the private sector of employment. It is all with a weak or even totally absent trade unionism, dismal labor standards, as well as the poor protection of other essential social, environmental and health rights. In many cases, it already compromises basic human rights "We have stringent labor conditions to the unbearable maximum, so that the few self-styled 'top managers' can play golf more frequently and for a longer time... How can you possibly build any social cohesion when disproportionately many suffer for the dubious benefit of the asocial, predatory few..." – confessed to me the Ambassador of one of the largest Eastern European countries who served as a mayor of his country's capital, before his ambassadorship in Vienna.

than 32% for a century and half (between 1700 and 1850), and did not abandon them well into the 20th century. Same goes for French, Dutch or German economies. Meaning, in Atlantic-Central Europe, free trade came only at the end of the industrialization process. To Eastern Europe it came in the beginning of 'transition'. This region was forced to move straight to free trade or near-free trade along with imposed deindustrialization – a process euphemistically called the EU Accession Criteria⁷. These instruments, combined, served to contain the production base of East and gradually to decompose it – a commodification of Eastern Europe for the ends of Atlantic-Central Europe⁸.

SOCIO-POLITICAL COHESION

In short, the social costs of the (further) advancement of the Atlantic-Central Europe's power base is paid by the de-industrialization, inequality extraction ratio worse than the one before WWI, arbitrary income distribution, legalized plunder called privatization, de-population and other sorts of desubjectification of Eastern Europe⁹. That was an 'industrial debacle' harder than one conducted by Atlantic Europe over India, SEA and China in the 19th century.

Without a socio-political cohesion via integralism, it is rather impossible to reverse the socio-economic decomposition of Eastern Europe. Unity for cohesion does not mean a (rigid communist) unanimity. But, the East is still mixing the two. Consequently, all three cohesive forces of Eastern Europe have disappeared: (i) atheistic elites (irrespectively from their ethnic, religious, social and linguistic background); (ii) antifascism; and (iii) Slavism.

While the secularism of Atlantists increases the intellectual appeal of their indigenous ideology – that of neoliberalism, transcontinentally, the newly discovered neo-clericalism of Eastern and Russophone Europe plays,

7 As taxing the imports is prescribed by the new mantra and is 'ideologically' unthinkable, Eastern Europe has to levy highly regressive taxes (i.e. indirect taxes). This – in return – penalizes the lower income groups, besides heavily taxing its rarified labor, and remaining domestic goods and services. It is the only way to squeeze out any surplus in deindustrialized country, which is badly needed in order to service increasing foreign debt. (Therefore, seemingly paradoxical situations: that in Dalmatia, the Italian grapes are as twice cheaper than the homegrown ones, or that in Croatia for a price of one bottle of local wine, one can get three bottles of Austrian wine.) This is how the redistributing income from the self-pauperized (consumers of) Eastern Europe goes to the very rich (savers and investors from) Atlantic-Central Europe. The precise amounts siphoned out from Eastern Europe for the last 25 years are yet to be calculated. Certainly, it is of no priority for the disconnected local elites nor for their Atlantist protégés.

8 Economy is like a technology; under similar conditions it gives about the same results. Giving to Eastern Europe same demographic, market, political and ownership ambient like one in Germany/Central Europe and result will be the same.

9 Since late 1960s, the OECD countries have started including (skilled labor) immigration in a projection of their national development strategies. Central Europe in particular has migration policy as an essential part of its development projections.

not an emancipating, but a powerful self-restraining role. At home, it only polarizes, fragments and undermines vital social consensus, and for abroad it serves as a powerful self-deterrent. Simply, beyond its narrow ethnic frames or national borders such neo-religionism motivates none to nothing. In the 21st century, dominated by the socially mobilized, secularized and knowledge-based nations across the world, religionism of East (static and rigid like its retrograde MENA sibling) only further alienates, isolates and marginalizes that region. It easily ends up in ethno-chauvinistic overtones that are not only isolating its proprietor, but also antagonizing or radically mobilizing its neighbors. Globally, it means that while East remains entrenched in its 'newly discovered' religionism, only one ideology remains unchallenged and uncontested – that of Atlantist neoliberalism.

Logically, East neither controls its own narrative nor (interpretation of) history: Due to a massive penetration of Central Europe, East grossly relativized, trivialized and silenced its own past and present anti-fascism. Additionally, this region does not effectively control its media space. Media there (of too-often dubious orientation and unspecified ownership) is distracting vital public debates: discouraging, disorienting and silencing any sense of national pride, influence over destiny direction and to it related calls for self-(re) assessment¹⁰. Today, Eastern Europe is not even sure, if its anti-fascism should be a question of choice or a matter of pure survival. Its mental deterritorialisation is corrosive and deep.

In a combination with above, the speed and dimensions of criminal redistribution of national wealth (euphemistically called 'western style privatisation' of 1990s) deeply transformed the East, turning many into a re-feudalized society. By the end of Yeltsin dizzy rule, even the biggest critics of the Soviet era were horrified by the post-Soviet destruction. In 2000, Alexander Solzhenitsyn screamed out loudly: "Will we continue looting and destroying Russia until nothing is left? ... God forbid these 'reforms' should continue." For that, he was of course, silenced and marginalized.

Indeed, as elsewhere in Eastern Europe, the severity, frequency and tempo of that social re-engineering via criminal redistribution of national wealth had no parallel historic example. Seems as if the region was left to choose between genocide (ex-YU) and its evil twin – social apartheid (elsewhere in

¹⁰ The founder and chairman of the leading Romanian geopolitical think-tank is rather forthcoming on this matter: "...prescribed or highjacked, as it is, our media lost any sense of narrative. Headline news (judged by the selection of news brought, *rem.aut.*) are to keep population in despair. Media role for us to the Europe's East shifted: it is not to inform population, it is neither patriotic nor constructive. Watch-depress-pack-and-leave... Its imperative is to accelerate brain-drain and speed-up our general depopulation...while West keeps satanizing us for *ciganizing* them with our migrants."

the East)? Where were the famous dissidents from East? Why didn't the academia of Eastern Europe debate about it?¹¹

Eastern communities on all their levels are using failed models of leadership. Too many institutions are still mired in a narrative of past victimization, and too many have no any mechanism for producing new leaders to serve true national interests. Currently, percentage of Eastern Europeans obtaining the foreign diplomas – most notably those from the universities in Atlantic-Central Europe – that are later admitted to the higher echelons of its national socio-economic, cultural and politico-military policy-making is higher than even in sub-Saharan Africa (e.g. the LDC situated around Chad or Victoria lakes or Horn of Africa). These figures reveal us that the 'elites' in Eastern and Russophone Europe are among the most unauthentic, least indigenous or less patriotically connected with its electorate – probably more than anywhere else in the world. That explains in detail why over the last two decades, the policies and their protagonists there, are so little responsive to a public opinion. Any research, which is not a pre-paid or guided by remote control, is usually quickly denounced. Any independent thinking must be condemned as a 'radical nationalism.' As if the emancipative democracy should be a lame talk-shop, not a pursuit of happiness' road-map.

CONCLUSION

Finally, East is sharply aged and depopulated – the worst of its kind ever – which in return will make any future prospect of a full and decisive generational interval simply impossible¹². Honduras-ization of Eastern Europe is

¹¹ While famous East intelligentsia remains mute, answers are streaming from the dominant narrative, that of West. Moreover, describing who these new elites of the East are, western authors are breaking another Eastern taboo – quoting Karl Marx. Number of quotation of Karl Marx in e.g. the New York Times, FAM, Economist, Wall Street Journal or other western neoliberal opinion-makers per annum is higher than all cumulative quotations of Karl Marx in Eastern Europe for the past two decades. Thinkers of the East expelled Marx and Engels to (intellectual) Gulag indefinitely. Hence, discussing the new emerging class, Daniel Henninger does not hesitate to consider them a retrograde force of 'lumpen proletariat', outcasts turned professional dissidents, a fake class of 'social scam'. Writing in the WSJ, to support his argument, he states: "Karl Marx, in a particularly dyspeptic moment, offered this description of what he dismissed as the lumpen proletariat: 'Alongside decayed routés with dubious means of subsistence and of dubious origin, alongside ruined and adventurous offshoots of the bourgeoisie, were vagabonds, discharged soldiers, discharged jailbirds, escaped galley slaves, swindlers, mountebanks, lazzaroni, pickpockets, tricksters, gamblers, pimps, brothel keepers, porters, literati, organ grinders, ragpickers, knife grinders, tinkers, beggars—in short, the whole indefinite, disintegrated mass, thrown hither and thither, which the French call la bohème.'" /Henninger, D. (2016), *Trumpen Proletariat*, Wall Street Journal, July 06th 2016 (page 6)

¹² Eastern Europe is *Hondurized* – this term refers to an operationalization of Monroe Doctrine in Central America, by which Washington allows its strategic neighborhood to choose their own domestic political and economic systems to an acceptable degree, while the US maintains its final (hemispheric) say over their external orientation. The so-called Brezhnev doctrine (of irreversibility of communist gains) postulated the Soviet (Suslov-Stalin) equivalent to Honduras-ization – *Finlandization*.

full and complete¹³ (Bajrektarevic, 2005). Hence, is it safe to say that if the post-WWII Soviet occupation of Eastern Europe was overt and brutal, this one is subtle but subversive and deeply corrosive?

The key (nonintentional) consequence of the Soviet occupation was that the Eastern European states – as a sort of their tacit, firm but low-tempered rebellion – preserved their sense of nationhood. However, they had essential means at disposal to do so: the right to work was highly illuminated in and protected by the national constitutions, so were other socio-economic rights such as the right to culture, language, arts and similar segments of collective nation's memory. Today's East, deprived and deceived, silently witnesses the progressive metastasis of its national tissue¹⁴.

Ergo, euphemisms such as countries in transition or new Europe cannot hide a disconsolate fact that Eastern Europe has been treated for 25 years as

13 Some ten years ago, at the special OSCE forum for demographics, I warned: "...lasting political, social and economic changes including very important technological breakthroughs – throughout our history – primarily occurred at generational intervals. This was an engine of our evolution...Presently, with demographically collapsing East European societies (natality rates, generational and brain drain), the young cohort will never constitute more than a tiny minority – in the sea of aged, backward-looking, psychologically defeatistic and biologically incapable, conservative *status quo* keepers. Hence, neither the generational change that brings fresh socio-political ideas, nor technological breakthrough – which usually comes along – will successfully ever take place in future of such demographics." (For a detailed demographic outlook and tentative recommendations/ conclusions, see: Bajrektarevic, A. (2005), *Our Common Futures: EURO-MED Human Capital beyond 2020*, Crans Montana Forum, Monaco, 2005, as well as Bajrektarevic, A. (2005), *Green/Policy Paper Submitted to the closing plenary of the Ministerial (Chairmanship summarizing the recommendations and conclusions of the OSCE Ministerial Summit Prague 2005)*, OSCE Documents EEA 2005.)

14 Eastern Europe, the (under-)world of dramatic aging which, is additionally demographically knocked down by the massive generational and brain drain. Passed the dismantling of the communist order, these *emerging economies, countries in transition of the new Europe* contain reactionary forces (often glorifying the wrong side of history), predatory 'elites' and masses of disillusioned (in a life without respect and dignity, humiliated and ridiculed in the triviality of their lasting decline). Even if the new jobs are created or old kept, they are in fact smoke screens: Mostly a (foreign-loans financed) state-sponsored poverty programs where armies of the underemployed and misemployed cry out miserable wages in dead-end jobs. Former Slovakian cabinet minister laments in private: "Our 'liberated East' lives on foreign loans, or in the best case as the industrial suburbia of Western Europe, having these few 'generously' franchised factories like *Renault, VW or Hugo Boss*. Actually, those are just automotive assembly lines and tailor shops – something formally done only in the III World countries. Apart from the Russian *Energia-Soyuz* (space-program related) delivery system, what else do we have domestically created anywhere from Bratislava to Pacific? Is there any indigenous high-end technical product of past decades known? ... Our EU accession deals are worse than all *Capitulation agreements* combined that the Ottomans and Imperial China have ever signed in their history." His former Polish counterpart is even more forthcoming: "Unexperienced and naïve as it was in 1990s, Eastern Europe – in shock of sudden geopolitical change – foolishly embraced *shock therapy* in lieu of a badly needed economic program... We failed to understand that this destabilizing doctrine was simply a continuation of the Milton Friedman's experiment, which brought about one of the most notorious dictatorships, of Pinochet in Chile, and then discharged its plague elsewhere in Latin America, Middle East and Yeltsin's obedient Russia. We missed to make a comparative analysis and spot that this doctrine always follows the same pattern in three stages: (i) the first impact of primary destruction; (ii) 'economic' shock measures; (iii) their brutal enforcement, along with an absence of any democratic debate... Implications are practically irreversible reengineering that stretches far beyond our macroeconomic fabrics. Consequences are socio-political, cultural, moral and demographic, therefore existential..."

defeated belligerent, as spoils of war which the West won in its war against communist Russia.

It concludes that (self-)fragmented, deindustrialized and re-feudalized, rapidly aged rarified and depopulated, (and de-Slavicized) Eastern Europe is probably the least influential region of the world – one of the very few underachievers. Obediently submissive and therefore, rigid in dynamic environment of the promising 21st century, Eastern Europeans are among last remaining passive downloaders and slow-receivers on the otherwise blossoming stage of the world's creativity, politics and economy. Seems, Europe still despises its own victims...

REFERENCES

1. Kafija Pruščak, H. (1596), Universal theory of the global governing wisdoms (Usul Al-hikam fi nizami-el-alem, org. Temelji mudrosti o uređenju svijeta), taken from: Imamovic, M. (1998), *Historija Bošnjaka* (History of Bosniaks), BZK-Preporod, Sarajevo
2. Henninger, D. (2016), Trumpen Proletariat, Wall Street Journal, July 06th 2016
3. Bajrektarevic, A. (2005), Our Common Futures: EURO-MED Human Capital beyond 2020, *Crans Montana Forum*, Monaco.
4. Bajrektarevic, A. (2005), *Green/Policy Paper Submitted to the closing plenary of the Ministerial (Chairmanship summarizing the recommendations and conclusions of the OSCE Ministerial Summit Prague 2005)*, OSCE Documents EEA 2005.
5. Siedentop, L. (2001), *Democracy in Europe*, USA:Penguin Books
6. Abu-Lughod, J. L. (1989), *Before European Hegemony*, Oxford: Oxford University Press.
7. Leonard, M. (2005), *Why Europe Will Run the 21st century*, London: Fourth Estate London
8. Shirer, W.L. (1959), *The Rise and Fall of the Third Reich*, USA: Simon & Schuster (version of 1960)
9. Fukuyama, F. (2012), The Future of History, *Foreign Affairs Magazine* 91(1).

ZAŠTITA CIVILA U ORUŽANIM SUKOBIMA – ANALIZA PROPISA I DEFINICIJA PROBLEMA

Martina Matic¹, Ivana Lugonja Žulj²

SAŽETAK

*Znanost međunarodnog humanitarnog prava nikada u povijesti nije bila razvijenija od one koju danas poznajemo, ali civili, kao kolateralne žrtve, i dalje snose najveće posljedice oružanih sukoba. Dok u 21. stoljeću većina oružanih sukoba ima unutarnji; nemeđunarodni karakter, apsurdno je ali istinito, da je većina običajnih i kodificiranih pravila iz ove materije formalno primjenjiva samo na međunarodne sukobe. Međutim, osobama koje ne sudjeluju u neprijateljstvima nije bitna kvalifikacija sukoba u kojem su se zatekli. Bitan im je raspon zaštite koja će im biti pružena za iste posljedice koje bez svoje krivnje trpe. Predmet istraživanja bio je utvrditi stupanj zaštite civila u svim kvalificiranim oružanim sukobima, odnosno ukazati na različitosti u zaštiti, što je znanstvenim metodama deskripcije, sinteze i analize, ovim radom dokazano. U članku je prikazan položaj i stupanj zaštite civila u međunarodnim oružanim sukobima, položaj civila u nemeđunarodnim oružanim sukobima, različitosti u tim zaštitama, a čitateljima je ponuđen i sažet prikaz „pravnih praznina“ u odredbama četiriju Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata od 12.08.1949. godine i triju Dopunskih protokola uz Ženevske konvencije iz 1977. i 2005. godine. U zaključku autori iznose konstataciju kako zaštita civila u oružanim sukobima nije konačno zajamčena konvencijskim odredbama, što rezultira teškim posljedicama u praksi te ukazuju na potrebu dodatnih pojašnjenja škere definicije civila u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Unifikacija pravila međunarodnog humanitarnog prava je, prema autorima, *conditio sine qua non*.*

Ključne riječi: međunarodno humanitarno pravo, zaštita civila, oružani sukob.

JEL klasifikacija: K38

1 Univerzitet modernih znanosti-CKM, Mostar, BiH

2 Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilište u Mostaru, Mostar, BiH

UVOD

Pravila ratovanja imala su običajni karakter sve do pojave i razvoja znatnosti međunarodnog javnog prava kao jedine alternative ratovima i neravnopravnim odnosima zasnovanim na dominaciji jačega. Temelje međunarodnog javnog prava kao prava utemeljenog na praksi i suglasnosti država postavlja Hugo Grotius 1625. godine svojim djelom *De Iure Belli ac pacis* dok svoj nagli razvoj ova grana prava bilježi tek u 19. stoljeću. Međunarodno humanitarno pravo (još nazvano pravo oružanih sukoba ili ratno pravo) dio je međunarodnog javnog prava (*ius cogens*) kojem su najvažniji ciljevi humanizacija rata i zaštita osoba koje izravno ne sudjeluju u neprijateljstvima te ograničavanje metoda i sredstava ratovanja koji izazivaju suvišne i nepotrebne patnje i razaranja. Vodeću snagu u razvoju ove grane prava predstavlja Međunarodni Komitet Crvenog križa (dalje u tekstu: MKCK) osnovan 1863. godine kao glavni inicijator postupka koji je doveo do usvajanja Ženevskih konvencija za zaštitu žrtava rata. Stručnjaci MKCK, pod međunarodnim humanitarnim pravom primjenjivim u oružanim sukobima, podrazumijevaju međunarodne ugovore ili običajna pravila izravno usmjerena na rješavanje humanitarnih pitanja međunarodne ili unutarnje prirode koja neposredno proizlaze iz oružanih sukoba, a čija je osnovna svrha patnju i razaranja svesti na neophodnu mjeru.

Predmet proučavanja ovog rada su četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12.08.1949. godine koje uređuju materiju međunarodnih oružanih sukoba: I Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu; II Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru; III Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima i IV Konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata. Anexom I na Ustav Bosne i Hercegovine od 14. prosinca 1995. godine, Ženevske konvencije sa Dopunskim protokolima I i II uvrštene su na popis dodatnih sporazuma o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini (Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima, 1949), (8. Konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata, 1949), (9. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, 1949), (10. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, 1949).

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) i Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II) potpisani su 08. lipnja 1977. godine, dok je Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. godine o usvajanju dodatnog znaka raspoznavanja (Protokol

III) potpisan više od 28 godina kasnije, 8. prosinca 2005. godine. Bivša Jugoslavija Dopunske protokole I i II ratificirala je 26.12.1978. godine (Dopunski protokol o usvajanju dodatnog znaka raspoznavanja, 1949), (Dopunski protokol o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, 1977), (Dopunski protokol o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, 1977).

Iako glavni instrumenti međunarodnog humanitarnog prava, važno je napomenuti da Ženevske konvencije iz 1949. godine i njihovi Dopunski protokoli iz 1977. i 2005. godine, nisu ni prvi, a niti jedini mehanizmi zaštite osoba i dobara koja su pogođena ili mogu biti pogođena sukobima. Bivša Jugoslavija ratificirala je ili priznala običajnim pravilima, veliki broj međunarodnih akata kojima se regulira status civilnih žrtava, a Bosna i Hercegovina je brojne takve akte preuzela od bivše države. Međutim, budući da je usvajanjem Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata i Dopunskih protokola utrt put ka razvoju međunarodnog humanitarnog prava koje se na strane u sukobu primjenjuje bez obzira na razloge sukoba i pravednost ciljeva borbe, fokus ovoga rada biti će prvenstveno stavljen na Ženevske konvencije I – IV i tri Dopunska protokola. Pedeset i devet predstavnika različitih zemalja svijeta, ovlaštenih raspravljati o tekstovima, usvajanjem Ženevskih konvencija 12. kolovoza 1949. godine učinilo je iskorak u razvoju humanitarnog prava svojim pristankom da unutarnji oružani sukobi, iz domena nacionalnog i suverenog, postanu predmet međunarodnog prava.

Crveni križ i crveni polumjesec univerzalni su simboli korišteni za pomoć žrtvama oružanih sukoba još od 19. stoljeća. Kako se uz ove ambleme često vežu političke i vjerske konotacije, trećim dopunskim Protokolom iz 2005. godine uveden je dodatni simbol crvenog kristala. Budući da predmet trećeg dodatnog Protokola nije zaštita civila u oružanim sukobima, analiza istog biti će izostavljena iz rasprave ovog članka.

Danas su praktično sve države svijeta, njih 196, stranke četiriju Konvencija iz 1949. godine³. U slučaju unutarnjih oružanih sukoba, ugovorne strane obvezale su se poštivati odredbe članka 3., zajedničkog za sve četiri Ženevske konvencije, a koji predstavlja minimalni standard od kojeg strane u sukobu ne bi trebale odstupati. Uz navedeno, države potpisnice zakonski su se obavezale da, kako u vrijeme mira, tako i u vrijeme rata, upoznaju cjelokupno stanovništvo sa tekstom četiriju Konvencija, posebice oružane snage koje sudjeluju u borbama, sanitetsko osoblje i vojne svećenike. Radna pretpostavka istraživanja je dokazati kako postoje različitosti u obujmu zaštite civila zavisno od kvalifikacije oružanog sukoba a cilj rada je predstaviti i

³ Dok su Ženevske konvencije univerzalno ratificirane, to nije slučaj s Dopunskim protokolima. Iako je Protokole ratificiralo više od 160 država svijeta, nekolicina država trenutno uključenih u međunarodne ili nemeđunarodne oružane sukobe, nisu jedne od njih.

kritički prikazati nedostatke međunarodnih pravnih propisa u teorijskoj i praktičnoj primjeni.

U radu je metodom deskripcije analiziran sadržaj Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola I i II, a metodama analize i sinteze ukazano je na potrebu preispitivanja međunarodnih rješenja u regulaciji zaštite žrtava oružanih sukoba.

POLOŽAJ CIVILA U MEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

Prema zajedničkom članku 2. stavak 1. svih Ženevskih konvencija iz 1949. godine, u međunarodne oružane sukobe spadaju: svi slučajevi objavljenog rata, svaki oružani sukob koji izbije između dvije ili više Visokih strana ugovornica čak i ako jedna od njih nije priznala ratno stanje, svi slučajevi okupacije čitavog ili dijela teritorija Visoke strane ugovornice, čak i ako ta okupacija ne naiđe ni na kakav vojni otpor, te sukobi u kojima se narodi bore protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije i rasističkih režima, koristeći se pravom naroda na samoopredjeljenje.

Civil u međunarodnim oružanim sukobima je svaka osoba koja nije borac. Prema članku 50. Protokola I, civil podrazumijeva svaku osobu koja ne pripada jednoj od kategorija navedenih u članku 4.A (1), (2), (3) i (6) III Konvencije i u članku 43. Protokola, a pod civilnim stanovništvom se podrazumijevaju sve osobe koji su civili. „Ako postoji sumnja da li je neka osoba civil, ona će se smatrati civilom“ (Kazazić, 2008).

Najveći doprinos zaštiti civila u međunarodnim oružanim sukobima uređen je usvajanjem IV Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata te Dopunskim protokolom I o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba.

Temeljem članka 13. IV Konvencije, zemlje potpisnice su se obvezale da će se poštivanje odredbi odnositi na cjelokupno stanovništvo zemalja u sukobu, bez ikakve nepovoljne diskriminacije, naročito s obzirom na rasu, narodnost, vjeru ili politička uvjerenja. Pravni položaj i postupanje prema njima propisano je glavom 3 Konvencije. Tako se ne može prema zaštićenim osobama vršiti nikakva fizička niti moralna prinuda, naročito da bi se od njih, ili od trećih, dobila obavještenja. Strane ugovornice odrekle su se poduzimanja svih mjera koje su u stanju da prouzrokuju bilo tjelesne patnje ili istrebljenje zaštićenih osoba koje se nalaze u njihovoj vlasti⁴.

⁴ Ta zabrana ne obuhvaća samo ubojstvo, mučenje, tjelesne kazne, osakaćenja i medicinske ili znanstvene opite koje ne zahtjeva liječenje zaštićene osobe, nego i sve ostale surovosti, bilo da ih čine civilni službenici ili vojne osobe, što detaljno regulira članak 32. Konvencije.

Glava 2 - Opća zaštita stanovništva od nekih posljedica rata ima širi domašaj. Odredbe tog dijela odnose se na cjelokupno stanovništvo zemalja u sukobu, bez ikakve nepovoljne diskriminacije, naročito s obzirom na rasu, narodnost, vjeru ili politička uvjerenja, i svrha im je da ublaže patnje koje sa sobom donosi rat.

Usvajanjem Dopunskog protokola o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba 1977. godine, dodatno se razvijaju pojedine odredbe Ženevskih konvencija. Poboljšana je zaštita ranjenika, bolesnika, brodolomaca i civila, utoliko što su popunjene sve praznine u osnovnim tekstovima. Protokolom su utvrđena pravila koja predstavljaju potpunu reviziju premještanjem ratova za samoodređenje iz nemeđunarodnih u međunarodne oružane sukobe. To su odredbe o izvođenju neprijateljstava, ali i pravila o zaštiti civilnog stanovništva i civilnih dobara od posljedica sukoba. „Ako vršimo komparaciju s dotadašnjim pozitivnim pravom, posebice s haškim, možemo potvrditi stavove brojnih teoretičara međunarodnog prava da je usvajanjem Dopunskog protokola I izvršena velika revizija ratnog prava. Na taj je način i posljednji dio ratnog prava preuzet u međunarodno humanitarno pravo“ (Fabijanić, 2013).

POLOŽAJ CIVILA U NEMEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

„Nemeđunarodni (unutarnji ili građanski) oružani sukobi su oni u kojima neprijateljstva izbiju na području jedne države (s izuzetkom onih u korištenju prava naroda na samoodređenje). Neprijateljstva se u tim sukobima odvijaju na teritoriju odnosne države „između njezinih oružanih snaga i odmetničkih oružanih snaga ili drugih organiziranih naoružanih skupina koje, pod odgovornom komandom, vrše takvu kontrolu nad dijelom njezine teritorija koja im omogućuje da vode neprekidne i usmjerene vojne operacije“ i da primjenjuju Protokol II (članak 1(1). toga Protokola)“ (Degan, 2006). Dakle, oružani sukobi se, za razliku od međunarodnih, ne odvijaju na teritoriji dviju ili više država, nego u granicama jedne države između vlade, s jedne, i organiziranih ustaničkih oružanih skupina koje se bore za preuzimanje vlasti ili pak odcjepljenje, s druge strane. Nemeđunarodni oružani sukobi predmet su IV Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata od 12. kolovoza 1949. godine te Dopunskog protokola o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II). Zajednički članak 3. svih četiriju Ženevskih konvencija⁵ smatra se svojevrsnim ugovorom u malom a Protokol II razvija i dopunjuje odredbe zajedničkog članka.

⁵ Zajednički članak 3. Ženevskih konvencija u originalnom tekstu glasi:

„In the case of armed conflict not of an international character occurring in the territory of one of the High

Nacrt II Dopunskog protokola civilima smatra sve one koji nisu pripadnici oružanih snaga ili organizirane naoružane grupe. Nažalost, ova se definicija nije činila dovoljno jednostavnom sudionicama Konferencije, posljedica čega je činjenica da II Dopunski protokol ne definira pojam civila iako izraze civili ili civilno stanovništvo koristi u nekoliko svojih odredbi.

Minimalna pravila zaštite propisana konačnim tekstom Protokola II vrijede za sve osobe pogođene oružanim sukobima, bez obzira na nacionalnost i područje na kojem žive, a od izravnog napada štite svakog pojedinca ili grupu osoba koje ne sudjeluju, ili su pak prestala aktivno sudjelovati u sukobu. Kako bi se utvrdilo je li neki napad bio usmjeren protiv civilnog stanovništva, u obzir se uzimaju sredstva i metode korištene tijekom napa-

Contracting Parties, each Party to the conflict shall be bound to apply, as a minimum, the following provisions:

(1) Persons taking no active part in the hostilities, including members of armed forces who have laid down their arms and those placed hors de combat by sickness, wounds, detention, or any other cause, shall in all circumstances be treated humanely, without any adverse distinction founded on race, colour, religion or faith, sex, birth or wealth, or any other similar criteria.

To this end, the following acts are and shall remain prohibited at any time and in any place whatsoever with respect to the above-mentioned persons:

- (a) violence to life and person, in particular murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture;
- (b) taking of hostages;
- (c) outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;
- (d) the passing of sentences and the carrying out of executions without previous judgment pronounced by a regularly constituted court, affording all the judicial guarantees which are recognized as indispensable by civilized peoples.

(2) The wounded and sick shall be collected and cared for.

An impartial humanitarian body, such as the International Committee of the Red Cross, may offer its services to the Parties to the conflict.

The Parties to the conflict should further endeavour to bring into force, by means of special agreements, all or part of the other provisions of the present Convention.

The application of the preceding provisions shall not affect the legal status of the Parties to the conflict.“

Prijevod teksta u Službenom listu FNRJ, broj 24/50 glasi:

„U slučaju oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog sukoba i koji izbije na teritoriji jedne od Visokih strana ugovornica, svaka od strana u sukobu biće dužna da primjenjuje bar sledeće odredbe:

1) Prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima, podrazumevajući tu i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usled bolesti, rane², lišenja slobode ili iz kojeg bilo drugog uzroka, postupaće se, u svakoj prilici, čovečno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, veri ili ubeđenju, polu, rođenju ili imovnom stanju, ili kome bilo drugom sličnom merilu. U tom cilju zabranjeni su i zabranjuju se, u svako doba i na svakom mestu, prema gore navedenim licima sledeći postupci:

- a) povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistva, sakaćenja, svireposti i mučenja;
- b) uzimanje talaca;
- c) povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci;
- d) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovnog ustanovljenog suda i propraćenog svim sudskim garantijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne.

2) Ranjenici i bolesnici biće prihvaćeni i negovani.

Svaka nepristrasna humanitarna organizacija, kao što je Međunarodni komitet crvenog krsta, može da ponudi svoje usluge stranama u sukobu.

Strane u sukobu će se truditi s druge strane, da stave na snagu putem posebnih sporazuma jedan deo ili i sve ostale odredbe ove Konvencije.

Primena prethodnih odredaba neće imati uticaja na pravni položaj strana u sukobu.“

da, broj i status žrtava, priroda kaznenih djela počinjenih tijekom napada, otpor koji je tada pružen napadaču te mjera u kojoj se za napadačku silu može reći da se pridržavala ili pokušala pridržavati normi ratovanja. Članak 13(2) II Dopunskog protokola zabranjuje akte nasilja ili prijetnje nasiljem čiji je glavni cilj širenje straha među civilima, dok se akti terorizma navedeni u članku 4(2)(d) II Dopunskog protokola smatraju zločinom u skladu s običajnim međunarodnim pravom, a inkriminirani su kaznenim zakonodavstvima mnogih država svijeta. Civili, kako pojedinci tako i skupine, uživaju zaštitu od napada (ovo ne uključuje zaštitu od pritvora i suđenja) samo ukoliko ne sudjeluju i za vrijeme dok ne sudjeluju izravno u neprijateljstvima (članak 13(3) II Dopunskog protokola). Nedostatak je što nema koncizne definicije pojma izravnog sudjelovanja u napadu, pa se ne može odrediti vremenski interval njihove zaštite. Nedostatak ugovornog propisa dijelom je reguliran običajnim međunarodnim pravom. Međutim, ni praksa nije unificirana pa praktično nije uvijek jasno jesu li pripadnici naoružanih protivničkih skupina civili koji neće uživati zaštitu od napada kada izravno sudjeluju u neprijateljstvima ili se pripadnike takvih skupina može, kao takve, napadati.

Obzirom na brojnost nemeđunarodnih oružanih sukoba kao i na broj u njima stradalih, zaključujemo kako bi bilo opravdano da zaštita njihovih žrtava bude izjednačena s onom koju uživaju žrtve međunarodnih oružanih sukoba.

Razlike u zaštiti civila u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima prema Protokolima I i II Ženevskih konvencija

Počevši od Drugog svjetskog rata, svjedoci smo sve većeg broja oružanih sukoba, posebice onih nemeđunarodnog karaktera, koji su rezultirali i do deset puta većim brojem ljudskih žrtava od onih za vrijeme Prvog svjetskog rata. Odgovor humanitarnog prava i međunarodne zajednice u cjelini na ova događanja bilo je usvajanje - konsenzusom - dvaju Protokola na Konferenciji u Ženevi 8. lipnja 1977. godine u kojima su, po prvi puta u povijesti, definirana barem minimalna pravila zaštite civilnih žrtava međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba. Donošenjem temeljnih instrumenata, države su pokazale kako su sposobne, u vrijeme mira, usvojiti pravila kojima će zaštititi one koji su izloženi surovosti oružanih sukoba.

Struktura obaju Protokola je slična budući da su oba instrumenta usko povezana, ali su pravila zaštite uređena Protokolom II, primarno zbog načela državnog suvereniteta, nepotpunija od onih kojima su definirani međunarodni oružani sukobi u Protokolu I.

U 102 članka Dopunskog Protokola I uz Ženevske konvencije, proklamirana je zaštita žrtava međunarodnih oružanih sukoba koji podrazumijevaju

one sukobe u kojima se narodi bore protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije i protiv rasističkih režima koristeći se pravom naroda na samoopredjeljenje. Dijelom IV Protokola I regulirana je zaštita civilnog stanovništva, a strane u sukobu poziva se da u svako doba prave razliku između civilnog stanovništva i boraca kao i između civilnih i vojnih objekata i da, shodno tome, usmjere sve svoje vojne operacije samo protiv vojnih objekata. Pod izrazom civilna zaštita podrazumijeva se vršenje humanitarnih aktivnosti s ciljem da se civilno stanovništvo zaštiti od opasnosti od neprijateljstava ili nesreće i da mu se pomogne da savlada njihovo neposredno djelovanje, kao i da se osiguraju uvjeti potrebni za njegov opstanak.

Članak 1. Protokola II, nastao kao rezultat delikatnih kompromisa i dugotrajnih pregovora, predstavlja kamen temeljac instrumenta zaštite civila u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovaj članak definira materijalno područje primjene Protokola II eksplicitno navodeći kako se njime „razvija i dopunjuje članak 3. koji je zajednički za Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine“. Kako bi se ojačala i povećala zaštita žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, potrebno je naglasiti kako Protokol II samo dopunjuje zajednički članak 3. svih Ženevskih konvencija, ne mijenjajući uvjete njegove primjene. Dakle, članak 3. zadržava autonomnu egzistenciju i nastaviti će se primjenjivati u svim situacijama nemeđunarodnih oružanih sukoba koje nisu navedene u definiciji članka 1.

Da bi se ostvarili uvjeti primjene odredbi Protokola II potrebno je da je riječ o državi stranci Protokola te da se radi o sukobu koji se odvija između njenih oružanih snaga i „odmetničkih oružanih snaga ili drugih organiziranih naoružanih skupina koje, pod odgovornom komandom, vrše takvu kontrolu nad dijelom njezina teritorija koja im omogućuje da vode neprekidne i usmjerene vojne operacije“. Nažalost, u definiciju nisu uključeni slučajevi sve češćih sukoba u kojima se više oružanih frakcija sučeljavaju jedni s drugima - primjerice ukoliko je državna vlast preslaba da intervenira. Nadalje, nedostatak definicije ogleđa se i u stavku 1. kada se spominje kontrola nad dijelom teritorije, a nigdje se ne definira koji je i koliki taj dio teritorije; primjerice nezanemarivi ili značajni dio. Izričito se, u stavku 2., navodi kako su iz područja primjene Protokola, isključene situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, mada ih kriteriji iz stavka 1. sami po sebi isključuju.

Članak 2. Protokola II definira područje primjene Protokola *ratione personae*, potvrđujući načelo nediskriminacije u primjeni istog. Popis različitih kriterija diskriminacije iz stavka 1. sličan je onom iz Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, a navod ili na bilo kojem drugom sličnom kriteriju dade naslutiti kako niz nije konačan. Protokol se primjenjuje na sve stanovnike države na čijem teritoriju se sukob odvija (područje primjene *ratione loci*), bez obzira na njihovu nacionalnost, uključujući i izbjeglice i

apatride. Iz stavka 2. razvidno je, iako nije izrijekom navedeno, područje primjene Protokola II *ratione temporis* i to sve vrijeme do završetka neprijateljstava.

Članak 3. Protokola II potvrđuje načela nepovredivosti teritorijalnog suvereniteta države i nemiješanja u njene unutarnje ili vanjske poslove. Zabrana je upućena ne samo državama nego i drugim organima međunarodnih i nemeđunarodnih organizacija kojima bi Protokol mogao poslužiti kao opravdanje za uplitanje u poslove visoke strane ugovornice na čijoj je teritoriji došlo do oružanog sukoba. Međutim, ne može se smatrati neprijateljskim činom ponuda pomoći stranama u sukobu učinjena od strane MKCK.

Dio drugi Protokola II bavi se pitanjima humanog postupka. Manjkavost istog ogleđa se prvenstveno u nedostatku odredbi o zaštiti žena. Tek se za odredbe članka 6. stavak 4. - koji se odnosi na zabranu izvršenja smrtno kazne nad trudnicama i majkama s malom djecom i članka 4. stavak 2. e) može smatrati da se bave tematikom zaštite žena, pa žene, ostaju zaštićene samo u međunarodnim oružanim sukobima i to odredbama Ženevskih konvencija i Protokola I. U kontekstu patnji koje iste proživljavaju u oružanim sukobima, predznak sukoba bi trebao biti irelevantan, jednako kako bi trebalo biti irelevantno ima li žena malu ili veliku djecu te je li riječ o trudnici ili ne. Humano postupanje treba biti jednako prema svakom pojedincu, već zbog same činjenice njegova postojanja.

Dio treći Protokola II posvećen je ranjenima, bolesnima i brodolomcima i u velikome se dijelu poklapa s odredbama Protokola I.

Međutim, za razliku od Protokola I, u drugom dodatnom Protokolu ne pronalazimo pravila o ratnim zarobljenicima, o ustanovljenju sanitetskih i sigurnosnih zona, neutraliziranih ili demilitariziranih zona kao ni odredbe o zabrani represalija.

Četvrti dio Protokola II predmet je suštinske rasprave ovog članka. Manjkave odredbe članka 13. odgovor su na prva tri stavka članka 51. Protokola I, ali za razliku od prednjeg, sadrže tek uopćena i rudimentarna pravila. Tako odredba stavka 1., namjerno ili slučajno, ne uključuje pozivanje na „druga važeća pravila međunarodnog prava“, pa se postavlja pitanje primjene međunarodnog običajnog prava na nemeđunarodne sukobe. Druga rečenica stavka 1. izričito propisuje kako civili pojedinci kao i civilno stanovništvo neće biti predmet napada, ali za razliku od članaka 49. i 50. Protokola I, ne sadrži definiciju napada niti definiciju civila (kako je ranije i navedeno u tekstu, članak 50. Protokola I daje definiciju civila i civilnog stanovništva – i to definicije pojedinačno i kolektivno). Pravilo iz Članka 13. Protokola II zabranjuje tek izravne napade protiv civilnog stanovništva, dok o sekundarnim učincima vojnih operacija nema niti riječi. Stavak 3. definira vremensko trajanje zaštite civila. Tako će civili uživati zaštitu sve ono vrijeme kada ne

sudjeluju izravno u neprijateljstvima. U slučaju dvojbe u pogledu statusa pojedinca, pretpostavlja se da je riječ o civilu.

Članak 14. Protokola II razrada je općeg načela zaštite definiranog članom 13., a odnosi se na zaštitu objekata neophodnih da bi civilno stanovništvo preživjelo. Ovaj članak pojednostavljena je verzija Članka 54. stavka 1. Protokola I, s razlikom što Protokol II ne štiti civilne objekte u cjelini. Popis zaštićenih objekata naveden u Članku 14. nije konačan, nego tek ilustrativan. Praznina u odredbi ovog članka ogleda se i u činjenici da tekst uopće ne pravi razliku između objekata namijenjenih civilima i objekata namijenjenih oružanim snagama.

Članak 15. Protokola II zapravo je pojednostavljena verzija Članka 56. Protokola I, ali za razliku od Protokola I koji sadržava identifikaciju građevina i instalacija koje sadržavaju opasne sile, Članak 15. izražava opće načelo bez navođenja iznimki, pa je pravilo navedeno više kategorički.

Odredbe Članka 53. Protokola I točke a. i b. preslikane su u tekstu Članka 16. Protokola II bez navođenja odredbe o zabrani represalija iz točke c.

Uključivanjem zaštite kulturnih objekata u Protokole, usmjerilo se na važnost očuvanja kulturne baštine čovječanstva.

Članak 17. Protokola II utvrđuje zabranu prinudnog premještanja civila. Temelje istoga nalazimo u odredbama članka 49. IV Ženevske konvencije, ali nažalost ne i u odredbama Protokola I jer se vjerojatno u vrijeme njegova donošenja nije smatralo potrebnim nadopunjavati konvenciju. Iznimne okolnosti u kojima je dozvoljeno premještanje civila su tek dvije taksativno navedene i to: razlozi sigurnosti stanovništva i imperativni vojni razlozi. Civilni ne smiju biti prisiljeni da napuste svoj teritorij iz razloga vezanih uz sukob. Postavlja se pitanje je li ovdje izraz teritorij sinonim za državu?

ZAKLJUČAK

Ženevska konferencija iz 1949. godine po prvi put u povijesti ističe zahtjev za čovječnim postupanjem sa civilima koji se nađu u opasnosti rata ili postanu njegove žrtve. Usvajanjem približno 600 članaka koliko zajedno sadržavaju Ženevske konvencije i Dopunski protokoli, međunarodno ratno pravo po prvi puta u povijesti dobiva notu humanosti.

Osnovni cilj međunarodnog humanitarnog prava jeste da se rat učini što humanijim, da se ljudske patnja i stradanja svedu na minimum, a da se propisi primjenjuju jednako; bez diskriminacije.

Zajedničkom odredbom sadržanom u članku 1. Ženevskih konvencija, propisano je da se poštovanje Ženevskih konvencija i Protokola mora osigurati u svakoj prilici. Preambula Protokola I potvrđuje da njihova primjena

mora biti „u svim prilikama na sva lica koja su zaštićena tim instrumentima bez ikakve diskriminacije zasnovane na prirodi ili porijeklu oružanog sukoba ili na cilju koji su strane u sukobu postavile ili koji im se pripisuje“. Imajući u vidu navedeno, a uspoređujući odredbe članka 51. Dopunskog Protokola I, te Članka 13. Dopunskog Protokola II, nedvojbeno se može utvrditi da civilno stanovništvo u međunarodnim oružanim sukobim uživa veću zaštitu nego što je to slučaj sa civilnim stanovništvom u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Zajedničke u oba protokola su tek odredbe da civilno stanovništvo i pojedinci civili uživaju opću zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija, te da isti neće biti predmetom napada, a zabranjuju se i akti ili prijetnje nasiljem, čiji je glavni cilj da šire strah među civilnim stanovništvom. Civili uživaju zaštitu predviđenu ovim dijelom, ukoliko ne uzimaju i za vrijeme dok ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima. Razlika se ugledaju u zabrani napada bez izbora ciljeva i zabrani upotreba mjera represalija koje nisu predviđene Protokolom II.

Načelo zaštite civilnog stanovništva neodvojivo je od načela kojim se pravi distinkcija između vojnih i civilnih osoba, pa je potrebno vrlo jasno definirati navedene kategorije. Definicije civilnog stanovništva i oružanih snaga koncipirane su u suprotnosti jedno s drugim, te potonja predstavlja kategoriju osoba koja je sada jasno definirana u međunarodnom pravu i određiva na nesporan način u skladu sa zakonima i propisima. Ova se odnosi na relevantni članak 4. treće Ženevske konvencije kao i Članak 43. Protokola I koji nadopunjuje, iz kojih se na jasan i nesporan način utvrđuju sve osobe koje se mogu nazvati borci. Drugim riječima, osim pripadnika oružanih snaga sve osobe prisutne na teritoriju su civili.

Korištenje znanstvenih metoda afirmiralo je radnu pretpostavku istraživanja čime su autori dokazali kako zaštita civila u oružanim sukobima nije konačno zajamčena konvencijskim odredbama što rezultira teškim posljedicama u praksi. U vremenu sve učestalijih prijetnji od oružanih sukoba, opsežne odredbe Ženevskih konvencija postale su nedostatne. Razlike u tretmanu žrtava sukoba, zavisno o tome radi li se o međunarodnom ili nemeđunarodnom oružanom sukobu, ostavljaju nepopravljive posljedice. Unifikacija pravila međunarodnog humanitarnog prava je zato *conditio sine qua non*. Pitanje je zasebne studije, je li običajno međunarodno pravo detaljnije reguliralo nedostatne definicije kod nemeđunarodnih oružanih sukoba te, ukoliko je odgovor afirmativan, u kolikoj mjeri?

LITERATURA

1. Degan V.-Đ. (2006). *Međunarodno pravo*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
2. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12.8.1949. godine o usvajanju dodatnog znaka raspoznavanja (Protokol III) od 8.12.2005. (2005), <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/615?OpenDocument> (25.5.2017.)
3. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12.8.1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) od 8.6.1977. godine, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, broj 16/78
4. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12.8.1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II) od 08.6.1977. godine, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, broj 16/78
5. Fabijanić Gagro, S., & Jurašić, B. (2013). Zaštita civila u modernim oružanim sukobima – međunarodnopravna rješenja u svjetlu razvoja novih tendencija zaštite. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 50(3), 615-641.
6. Kazazić V. (2008). *Međunarodno humanitarno pravo, difuzija i primjena*, Sarajevo: Glob line d.o.o., Sarajevo.
7. Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12.8.1949. godine, (1949). *Službeni list FNRJ*, broj 24/50
8. Konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata od 12.8.1949. godine, (1949). *Službeni list FNRJ*, broj 24/50
9. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12.8.1949. godine, (1949), *Službeni list FNRJ*, broj 24/50
10. Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12.8.1949. godine, (1949), *Službeni list FNRJ*, broj 24/50

PROTECTION OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTS – ANALYSIS OF REGULATIONS AND DEFINITION OF PROBLEMS

ABSTRACT

Science on international humanitarian law has never been as developed as it is today, but civilians, as collateral victims, suffer the biggest consequences of armed conflicts. Although majority of armed conflicts in the 21st century have internal; non-international character, it is absurd, but truth, that majority of custom and codified rules of this issue are formally applicable on international conflicts only. However, qualification of the conflicts is not an important issue for the persons who do not participate in conflicts, but they have found themselves in. The only important thing for them is the scope of protection that will be given to them to overcome consequences they have to suffer without their guilt. The research subject is to determine degree of civilian protection in all qualified armed conflicts, that is, to point out the differences in protection, which has been proven by scientific methods of description, synthesis and analysis. The paper shows position and degree of protection of civilians in international

armed conflicts, position of civilians in non-international armed conflicts, differences in those types of protection, and readers are also offered brief review of "legal gaps" in directives of four Geneva Conventions for the Protection of Victims of War from 12th August 1949 and three Additional Protocols to Geneva Convention from 1977 and 2005. In the conclusion, the authors state that the protection of civilians in armed conflicts is not finally guaranteed by the Convention provisions, which results in serious consequences in practice. The authors indicate that further clarification of civilians in non-armed conflicts is needed. The unification of the rules of international humanitarian law is, according to the authors, conditio sine qua non

Key words: *international humanitarian law, protection of civilians, armed conflict.*

POJEDINAC NASPRAM DRUŠTVENIH I RELIGIJSKIH NORMI U ROMANIMA GREAMA GRINA

Ivana Aleksić¹

SAŽETAK

Ovaj rad se bavi pitanjem savremenog čovjeka u odnosu na svijet koji ga okružuje predstavljenim u trilogiji Greama Grina – „Brajtonska stijena“ (Brighton Rock, 1938), „Moć i slava“ (Power and the Glory, 1940) i „Suština stvari“ (The Heart of the Matter, 1948). Glavni fokus je na pojedincu naspram društvenih i religijskih normi koje su u Grinlendu – svijetu koji Grin stvara – uvijek suprotstavljene. Gdje i kako pojedinac pronalazi prostor za lični razvoj i djelovanje, kako uspijeva ili ne uspijeva da pomiri sebe kao vjernika i pripadnika društvene zajednice, u kojoj mjeri u svom djelovanju ostaje vjeran sebi, da li je uslovljeni čovjek budućnost koja nas čeka, gdje je i ko nudi spas pitanja su na koja će ovaj rad pokušati da ponudi odgovor.

Ključne riječi: Grinlend, društvo, religija, uslovljeni pojedinac, iskonsko divljaštvo, humanizam.

JEL klasifikacija: Z11

UVOD

U svijetu koji ne prašta akciju, Gream Grin se kroz junake trilogije Brajtonska stijena, Moć i slava i Suština stvari – Pinkija, sveštenika i Skobija – bori za čovjekovo dostojanstvo time što pokazuje da čovjek, uprkos svemu, konce drži u svojim rukama i da svojim djelovanjem može da donese promjenu. Ravnodušnost je pogubna, a Grin nam predstavlja junake koji djeluju, koji su spremni da mijenjaju svijet i da za posljedice preuzmu odgovornost. Njihovi postupci nisu uvijek ispravni, a mnogi su moralno i u svakom drugom smislu upitni. Oni su „heroji“ savremenog svijeta: sedamnaestogodišnji

¹ Komunikološki koledž Kapa Fi, Banjaluka, BiH

starac i dječak-monstrum; sveštenik pijanica i otac maloljetnog djeteta; Skobi Pravedni – preljubnik i samoubica.

Budući da poznavanje života Greama Grina umnogome osvjetljava njegovo stvaralaštvo, prvi dio rada će se baviti samim piscem, životnim iskustvima koja doprinose atmosferi njegovih romana, ličnim doživljajem svijeta tako živo pretočenim u djela da ostaje zauvijek prepoznatljiv kao Grinlend, galerijom junaka koji izranjaju iz Grinovog privatnog života, Grinom u očima kritičara, kao i piscima sa kojima se Grin susreće u svojim romanima. Zatim će se fokus prebaciti na Pinkija (Brajtonska stijena), sveštenika (Moć i slava) i Skobija (Suština stvari), te će se drugi dio rada baviti analizom pojedinca i njegove borbe za svoje mjesto u svijetu koji prijeti da poništi sve što nije ukroćeno njegovim mjerilima.

GREAM GRIN – ŽIVOT I UTICAJ

Gream Grin je živio i stvarao u vrijeme velikih svjetskih promjena, koje su za sobom nosile nemir, izgubljenost, opšti osjećaj nepripadanja i iščašenosti. Rano djetinjstvo je za njega bilo idilično. Bio je okružen mnogobrojnim članovima uže i šire familije. Međutim, od trenutka kada je krenuo u školu za njega počinje takav košmar da je djetinjstvo za njega zauvijek ostalo skup nesrećnih događaja. Školska sredina za njega je bila izuzetno neprijatna i sputavajuća. Bio je loš đak, neprihvaćen i progonjen. Jasno je, dakle, odakle potiče stalna tema progonstva u Grinovim romanima. I sam Grin, u svojoj autobiografiji, kaže:

Dok sam se vraćao u hotel, pitao sam se da li bih ikada napisao ijednu knjigu da nije bilo Votsona i pokojnog Kartera, da mi te godine ponižavanja nisu donijele neizdrživu želju da dokažem da sam dobar u nečemu, bez obzira na to koliko će mi vremena oduzeti napor da to dokažem².

Kako sam priznaje u biografiji koju je napisao u šezdeset sedmoj godini života, često se vraćao u djetinjstvo, na ulice Berkamsteda, tu tražio i nalazio inspiraciju za pisanje. Cijela njegova budućnost bila je ispisana na tim ulicama, ali to tada nije znao. Djetinjstvo je imalo ogroman uticaj ne samo na Grinovo stvaranje, već i na njegov život. Po polasku u osnovnu školu, osjetio se istrgnutim iz udobnog okvira kućne atmosfere i rastrgnutim između ljubavi i vjernosti prema ocu i želje da se dopadne školskim drugarima.

² I wondered all the way to the hotel if I would ever have written a book had it not been for Watson and the dead Carter, if those years of humiliation had not given me an excessive desire to prove that I was good at something, however long the effort might prove". Donaghy, J. H., *Graham Greene, An Introduction to His Writings*, Editions Rodopi B.V., Amsterdam, 1986, str. 11.

Napomena: prevod ovog citata, kao i svih narednih, djelo je autorke rada.

Motivi izdaje, nepripadanja, neshvaćenosti i želje da se po svaku cijenu ponište društvena ograničenja rano su se rodili u nesrećnom dječaku, koji je u više navrata pokušao da se ubije.

U studentskim danima, pojavio se i osjećaj dosade, koju je prekraćivao tonući u poroke iz kojih ga je otrgla ljubav prema Vivijen Dejrel-Brauning, a zatim i zainteresovanost za katoličanstvo koje mu je otkrila upravo Vivijen. Zakatoličio se u februaru 1926. godine, a ime koje je pri tome uzeo – Tomas – otkriva još jednu temu koja će zaokupljati najbolje Grinove romane – temu dvostrukosti čovjekovog bića.

Na jednog osjetljivog mladića pogubno su djelovala dešavanja koja su ga okruživala, a koja su dovela do Drugog svjetskog rata – ubistva, progoni, hajke, strah, obespravljenost i nesigurnost. Ako ne utjehu, onda barem objašnjenje za jedno tako varvarsko stanje u kom se svijet obreo, donekle je pronašao u katoličanstvu i vjerovanju da ipak postoji nešto više od ovog svijeta na čije granice čovjek ne može i ne smije biti sveden.

Volontirao je za Državnu službu gdje se upoznao sa još jednim aspektom savremenog društva – špijunažom. To je samo potvrdilo ono što je ranije naslućivao – da čovjek ne može vjerovati čovjeku, a ponekad ni samome sebi. Ovaj osjećaj je doveo do toga da Grinovi junaci spas pronalaze, ako ga uopšte pronađu, u samim sebi i u vjeri u Boga. Posao agenta Britanske vlade tokom Drugog svjetskog rata odveo ga je u Afriku, a kasnije i u Meksiko, a atmosfera i dešavanja koja je tamo zatekao pretočeni su u romane.

„Osjećam se neprijatno, prema tome postojim³” – rečenica je kojom je opisao svoju egzistenciju, a ujedno i rečenica koja opisuje i živote glavnih protagonista njegovih romana, prije svega romana Brajtonska stijena, Moć i slava i Suština stvari. Pitanje koje je njega kopkalo boji navedene romane:

Gdje i na kojem mjestu smo u prošlosti krenuli krivim putem i stigli do ivice propasti, do situacije u kojoj sudbina svijeta visi o koncu, svijeta kojeg razdire trka za sticanjem materijalne koristi, svijeta na ivici ekonomske bijede, u kojem su kapitulirale moralne vrijednosti (Josipović, 2010).

Istim pitanjem se bavio i Džozef Konrad, te je stoga neminovno poređenje Grina sa Konradom. Konradovo prisustvo osjeća se u mnogim Grinovim romanima, pa i u čuvenoj trilogiji i nije slučajno Sedrik Vots primijetio da Konrad proganja Grina (Gilvary, 2011). Zaista, čitalac nerijetko ima priliku da u Grinlendu sretne Konrada. Postoji mnogo toga sličnog ne samo u romanima, već i u životima dva pisca. Ono što je zaista zanimljivo jeste to da su oba pisca putovala u Afriku, istražujući i bilježeći otkrića i zapažanja u

³ I feel discomfort therefore I am alive”. Pryce-Jones, D, *Graham Greene*, Oliver and Boyd, London 1973, str. 94.

dnevnik, kao i to da je svoje istraživanje Afrike sam Grin nazvao putovanjem u srce tame. Obojica su u mračnim predjelima Afrike vidjeli duhovni i intelektualni mrak Evrope. Konrad, a za njim i Grin pozivaju ne samo na fizičku već i na mentalnu snagu u suočavanju sa nemanima u sebi. Zbog toga je važno vratiti se na početak, jer jedino tako možemo da shvatimo kako smo postali ovo što danas jesmo; jedino tako možemo da spoznamo istinu skrivenu pod plaštom napretka (Pryce-Jones, 1973).

KRITIČARI O GRINU

Podijeljena su mišljenja kritičara o vrijednosti djela Greama Grina. Njegovi romani posmatrani su na toliko različitih nivoa i sa toliko različitih aspekata što svjedoči o složenosti njegovog stvaralačkog svijeta i dokazuje da se Grin ne da uokviriti u samo jedno tumačenje ili pravac. Njegovo djelo nudi mnogo više od toga.

Ono što, na prvo čitanje, zaokupi najviše pažnje jeste tehnika pripovijedanja, jedinstvena i svojstvena samo Grinu. Grinov stil je jednostavan, nema suvišnih riječi, nema senzacionalnih opisa, nema posrednika, samo čiste „riječi kao matematički znaci“⁴ za misao i akciju (Waugh, 1973). On koristi takozvano pripovijedanje okom kamere. Prateći oko kamere, čitalac je uključen u radnju, čime sam donosi zaključke o junacima i dešavanjima. On vidi djela i svijet Grinovog junaka, u koji su projektovane junakove misli, i čuje njegove riječi. Ivlin Vu ga je nazvala genijem pripovijedanja, a njegovu tehniku savremenim načinom pričanja priče:

Njegovo vladanje tehnikom nigdje se tako dobro ne vidi kao u postavljajući scene – znoj i zaraza, loše sagrađen grad koji je lijep samo nekoliko trenutaka pri zalasku sunca, bordel gdje su svi muškarci jednaki, lešinari, sveštenik koji je, kada se smijao „ljuljao naprijed–nazad njegovo veliko zvon koje je odjekivalo prazninom, Ho, ho, ho, poput gubavca koji proglašava svoju bijedu“, snobizam drugorazrednih privatnih škola, zakon koji svi mogu da izbjegnu, sveprisutni proganjajući podzemni svijet ogovaranja, špijuniiranja, podmićivanja, nasilja i izdaje [...] Oko kamere je ono što se, snimajući značajne detalje, kreće od hotelskog balkona dolje do ulice, hvata policajca, prati ga do kancelarije, kreće se po sobi od lisica na zidu do prekinute brojanice u ladici⁵ (Waugh, 1973).

4 The words are simply mathematical signs for his thought”. Waugh, E, “Felix Culpa?” *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*, Ed. Samuel Hynes. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1973, 95-102, str. 97.

5 His technical mastery has never been better manifested than in his statement of the scene - the sweat and infection, the ill-built town which is beautiful for a few minutes at sundown, the brothel where all men are equal, the vultures, the priest who, when he laughed “swung his great empty-sounding bell to and fro, Ho, ho, ho, like a leper proclaiming his misery,” the snobbery of the second-class public schools, the law which all can evade, the ever-present haunting underworld of gossip, spying, bribery, violence and betrayal... It is

Ovim Grin želi da pokaže da vjeruje u pronicljivost svog čitaoca, kome nisu potrebna objašnjenja. On ne želi da opšti sa čitaocem niti da mu nameće svoje mišljenje, na način na koji to radi Tekeri, na primjer. Grin se drži priče i realnosti i upravo kroz priču, pažljivo birajući riječi, daje odraz stvarnosti. Čak bi se moglo reći ne čitao sam roman Greama Grina, već gledao sam roman Greama Grina. Na pojedinim je mjestima, naročito u prikazu Skobija koji navodi Ivlin Vu ili u prikazu Tenča na samom početku romana Moć i slava, toliko snažno ovakvo Grinovo pripovijedanje da naprosto zaboravite da čitate i uvjereni ste da gledate. Time je Grin uspio u svom pokušaju da napiše roman sastavljen ne od riječi, već od pokreta, akcije, lika. Njegove su riječi žustre i oštre, a rečenice kratke, jasne i precizne. Tim Bučer, pisac i novinar, je u jednom intervjuu za BBC, Grinov stil pisanja opisao upravo u Grinovom stilu rekavši da on piše skalpelom (BBC radio, internet).

Svrstavali su ga među katoličke pisce, pa i među političke. Tačno je da se Grin bavi religijom. Zlo i dobro, nevinost i grijeh, prokletstvo i spasenje velike su Grinove teme, a junaci njegovih najznačajnijih romana su katolici. Međutim, to je daleko od dovoljnog da se jedan pisac svrsta u katoličke pisce, tim prije što religija u Grinovim romanima ima svrhu da objasni svijet dobra i zla, a ne da preobradi bilo koga u katolicizam. Religija jeste jedna od Grinovih velikih tema, ali ona nije sama sebi svrha. Ono što je svrha Grinovih romana i što Grin teži da otkrije koristeći se, između ostalog, religijom jeste tajna čovjekovog djelovanja u svijetu. Grinu religija pomaže da osvijetli tragičnu sudbinu palog čovjeka i da pokaže kako ima nešto što je jače i prevazilazi ljudske zakone i zakone crkve. Religija je dimenzija koju Grin ugrađuje u Grinlend kako bi pokazao da postoji nešto više od društvenog morala, a to je moral, ne crkve, već vjere koju pojedinac nosi u sebi i osjeća je šta god da radi. To je dimenzija koja pokazuje da čovjek vodi borbu težu i važniju od borbe između dobra i zla, a to je borba između spasenja i prokletstva. Grinov religiozni čovjek ima veoma težak zadatak pred sobom. On mora da živi u obje dimenzije, da poštuje oba morala, koji su često, ako ne i uvijek u suprotnosti. Ovaj izuzetno važan aspekt Grinovog stvaralaštva, u kojem su mnogi nalazili uporište za negativnu kritiku, kratko je, jasno i tačno objasnio Semjuel Hajns rekavši da se za Grina istina nalazi u religiji, ne uvijek katoličkoj, ili čak hrišćanskoj u bilo kom doktrinskom smislu, već se ta istina tiče vizije ljudskog života koji podrazumjeva postojanje drugog svijeta (Hyne, 1973).

Vraćamo se na pitanje onoga što pokreće Grinovog junaka i odgovor nalazimo u već pomenutom Hajnsovom objašnjenju. I Pinki, i sveštenik i

the camera's eye which moves from the hotel balcony to the street below, picks out the policeman, follows him to his office, moves about the room from the handcuffs on the wall to the broken rosary in the drawer, recording significant detail". Waugh, E, "Felix Culpa?" *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*, Ed. Samuel Hynes. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1973, 95-102, str. 99, 97.

Skobi podrazumijevaju postojanje drugog svijeta. Žive i djeluju u skladu sa njim, jer iako dalek i nepoznat, osjećaju ga više svojim od onoga u kome egzistiraju. Njihova istina, njihova pravda, njihovo spasenje ili kraj nalaze se u njemu. Pokreće ih vizija tog drugog svijeta i vizija svetosti kojoj teže, a koju ne mogu doseći. Po Frederiku Karlu iz te se nemogućnosti rađa unutrašnji konflikt, koga često Grinovi junaci nisu svjesni, a koji postaje njihov hendikep i njihova tragična greška (Karl, 1963). Ono čemu teže nikako ne mogu da zadovolje u svijetu u kome žive. Mogu samo da shvate, što se i dešava, koliko su daleko od svog ideala, koliko ga nebrojeno puta iznevjeravaju i koliko ga, po sopstvenoj ocjeni, nisu vrijedni. To saznanje je veliki i strašan poraz sa kojim će se nositi cijeli život ili će ga se riješiti tako što će uništavajući ga uništiti i sebe, što čine Skobi i Pinki.

Takođe je tačno da Grinovi romani odražavaju političku situaciju ne samo u Britaniji, već i u cijelom svijetu. To ne treba da čudi budući da je Grin značajan dio svog života radio upravo kao novinar i ratni reporter i dobro je poznao svjetska dešavanja. Otud u njegovim romanima građanski rat u Španiji (Povjerljivi agent, 1939), London za vrijeme drugog svjetskog rata i njemačke Pete kolone (Ministarstvo straha, 1943), Kuba prije kastrovske revolucije (Naš čovjek u Havani, 1958), itd. Međutim, bez obzira na to gdje je smještena radnja njegovog romana i koji je svjetski događaj njegova pozadina, svijet koji prikazuje isti je i u Meksiku, i u Zapadnoj Africi, i u Kubi, i u Kongu, i u Indokini, i u Britaniji i svugdje, jer je ljudsko stanje svugdje isto. Zbog toga je Grin vanvremen i zbog toga njegove teme dotiču stanovnike cijelog svijeta. Ipak, to što Grin opisuje politička dešavanja u svijetu nije dovoljno da ga svrstamo u političke pisce. To je samo jedan segment njegovog stvaralaštva, a nikako njegova glavna struja. Politika, baš kao i religija samo su sredstva, a ne cilj Grinovog stvaralaštva.

Mnogi kritičari su ga obilježavali kao egzistencijalistu. Poredili su ga sa piscima egzistencijalistima i svrstavali u red sa najznačajnijim nosiocima egzistencijalne misli, što je imalo za cilj da pokaže i dokaže da Grina zanima „kult pojedinca“. U njegovim djelima je prisutna egzistencijalistička zabrinutost za društvo u kome nema Boga – Bog je napustio društvo ili se društvo odreklo Boga. Tumačenje Grina pod svjetlom egzistencijalne misli približava se samom srcu razumijevanja njegovog djela. Grinovi junaci su u osnovi usamljenici koji se istinski bore za Boga, ali vidimo da im to donosi bol i prestanto sukobljavanje sa društvom i samima sobom.

Ono što je zanimljivo jeste to da oni nisu buntovnici koji ciljano ruše moral društva. Oni jednostavno moral onog drugog svijeta, onog čije postojanje naslućuju, prihvataju kao svoj. Ne daju objašnjenja svojih postupaka, jer po njima ti postupci i ne trebaju objašnjenje. Onome ko ne poznaje njihov moral često se čini da su dvolični, da jedno misle, a drugo rade. Zbog toga

ih ni mnogi kritičari nisu razumjeli, pa su ih nazivali nedosljednima. Džordž Orvel, na primjer, radnju romana Suština stvari nalazi potpuno nevjerovatnom i zbog toga smiješnom. Skobiju zamjera to što njegovi motivi ne objašnjavaju njegova djela (Orwell, 1973). Međutim, upravo je to Grinov cilj – da prikaže razliku između unutrašnjih pokretača čovjeka i onih vanjskih, koji uvijek nadjačaju i primoravaju nas da radimo ono što, često, ne odgovara potrebama i zahtjevima čovjekovog pravog bića. Pri tome Grin ne nudi objašnjenja i čitaocu ostavlja da prigrlji jednostavan zaključak – Grinov junak jedno misli, a drugo radi jer je licemjeran, ili daleko složeniji – misli Grinovog junaka su odraz pravog junakovog svijeta koji nikada ne može biti pretočen u stvarni, pri čemu dolazi do takvog raskoraka u životu Grinovog junaka da on nestaje u nemogućnosti da uskladi samog sebe i svoje misli sa stvarnim svijetom i onim što on čini u tom stvarnom svijetu.

Ono što je najviše privuklo srpsku čitalačku publiku i kritičare jeste motiv progonjenog savremenog čovjeka. Isticali su da je u njegovim romanima dominantan motiv hajke, atmosfera potjere i straha, stalni bijeg od drugih i od samih sebe i neizreciva potreba da se čovjek opredijeli u odnosu prema Bogu. Srpskoj kritici takođe nije promakla Grinova sposobnost oštrog zapazanja i stil pisanja kojim lako uspijeva da oživi predgrađa velegrada, zapuštene ulice, marčne suterene i zadnja dvorišta gdje se najčešće odvija romana njegovih romana, kao i ispijena lica junaka koji bezglavo tumaraju mračnim lavirintom njihovih života (Josipović, 2010).

S druge strane, srpska književna kritika je Grinu najviše zamjerala to što Grin, naročito u romanima koji su uslijedili neposredno nakon prelaska u katoličanstvo, svoj doživljaj života i svijeta uporno pokušava da uskladi sa katoličkom koncepcijom, što dovodi do toga da njegovo pretjerano vjersko osjećanje umanjuje značaj ljudskog djelovanja (Josipović, 2010). Međutim, slažu se da u njegovim najboljim romanima, umjetnik pobjeđuje vjernika i Grin uspijeva da religijski motiv podredi egzistencijalnoj problematici, čime ne samo da ne umanjuje značaj ljudskog djelovanja, već ga pojačava.

POJEDINAC NASPRAM DRUŠTVENIH I RELIGIJSKIH NORMI

U svijetu u kome je sve, pa i zločin, postalo bezlično, Grin pokušava da vrati izgubljeni instinkt i osjećaj ljudske vrijednosti. U tom bi se svijetu i Raskolnikova neizdrživa želja da se usudi pretvorila u pogubnu ravnodušnost. Tužna prepuštenost udobnom kompromisu je ono protiv čega se Grin bori. Zbog toga stvara junake kojima je stalo, mada možda ni sami nisu svjesni toga, junake koji talasaju ustajalu, mrtvački mirnu vodu života, junake koji

imaju duše da spasu ili izgube. Grin vraća čovjeku dostojanstvo time što ga tjera da djeluje i što vjeruje u važnost njegovog djelovanja.

On piše o palom, grešnom čovjeku, jer samo o takvom može da piše. Negdje u zastrašujuće nepoznato bajronovsko more zaronio je romantični heroj, junak koji otjelotvoruje vrlinu, a izronio je egoista, čudak, marginalac, grešnik, pali heroj. Junak je postao „junak”. Grin ne bježi od takvog junaka. Naprotiv, čini ga još nedostojnijim. Ali, čak i takav, u svoj svojoj nedostojnosti i grešnosti, Grinov je junak sposoban za plemenita djela. On još negdje ispod skorene površine osjeća pravdu, ali ne onu koji Grin naziva proizvoljnom pravdom. Upravo je taj osjećaj ono uporište u kome Grinovi junaci mogu da nađu spas; upravo taj osjećaj može da donese milosrđe, za kojim, po Grinu, svi tragamo. Na tom se polju bije bitka za čovjeka i čovječnost, nikako na polju društva ili crkve, jer su oni već odavno prestali da budu mjerodavni. Čovjek ih je prerastao, a primoran je da im se podvrgne. Zbog toga Grin ruši sve društvene i religijske strukture i u svijetu u kome zatičemo njegove „demonške heroje” (Karl 85) nema ničega i nikoga ko bi mogao da presudi ko je pravedan, a ko ne; ko je spašen, a ko proklet. U takvoj jednoj stvarnosti Idine (Brajtonska stijena) ponosne izjave da ona zna šta je dobro, a šta loše djeluju smiješno, a na kraju i žalosno. Suditi drugome za postupke u svijetu koji ne nudi alternativu pogrešno je, nepotrebno i nemoguće. Jer, ko može da kaže da ne bi isto reagovao u Pinkijevim, sveštenikovim ili Skobijevim okolnostima? Ko može da sudi pojedincu za njegovo djelovanje u svijetu bez smjernica?

Jasno je da Grinovo društvo ne može da spasi pojedinca; ne može ni crkva. Jedino Bog i njegovo djelovanje mogu da pruže spas, ali u Grinlendu Boga nema. Ne samo da je Bog napustio Grinlend, već i vjera da je on ikada postojao napušta Grinlend i njegove stanovnike. Oni malobrojni koji još vjeruju traže ga, većinom bezuspješno. Njegovi su putevi čudni i nepredvidivi i nikada Grinovi junaci ne mogu da znaju koga će dotaknuti milost, a koga prokletstvo.

Koliko god da su različita viđenja Grina, ono u čemu bi se svi složili jeste da u osnovi Grinovog stvaralaštva stoji sam čovjek u odnosu na religiju, politiku, društvo i svijet. On koristi svijet oko sebe kako bi napisao svoju priču o čovjeku prošlom, sadašnjem, budućem. Taj svijet, nazvan Grinlend, nije nimalo prijatan. Prepoznatljiva je njegova atmosfera, kao i njegovi stanovnici. Grinlend je tamno sive boje, ljepljiv i zagušljiv, uvijek pod budnim okom lešinara koji strpljivo vrebaju svoj plijen. Naseljen je kriminalcima, diktatorima, ubicama, krijumčarima, progoniteljima i progonjenima. U svakom kutku Grinlenda osjeti se bolno odsustvo Boga. Bez njegovog prisustva svijet se strmoglavio u duhovnu prazninu. Sveukupno, ružna je to, a

nažalost realna, slika stvarnog svijeta, a Grin ima hrabrosti da se suoči sa tim ružnim licem i prikaže ga onakvim kakvo ono jeste.

Jedan od možda najboljih opisa Grinlenda dao je otac Hoze na samom početku romana *Moć i slava*:

Svjetlacavi svjetovi prostirali su se u univerzumu poput obećanja – ovaj svijet nije univerzum. Možda Hrist negdje nije umro. Nije mogao da vjeruje da nekom posmatraču ovaj svijet može da sija istom jačinom: prije bi se činilo da se teško kotrlja prekriven maglom poput zapaljenog i napuštenog broda⁶ (Greene, 2010).

U tmurnom Grinlendu, koji je izgubio sve smjernice dobrog i utonuo u pogubnu ravnodušnost, kao mjerilo morala, vrline i vrijednosti, Grin uzima pojedinca – obilježenog, progonjenog, prokletog, palog čovjeka, stranca, koji, uprkos svojoj niskosti, teži ostvarenju sopstvenih moralnih vrijednosti. On tumara Grinlenda u, svjesnoj ili nesvjesnoj, potrazi za Bogom i milošću. Potraga je ono zbog čega Grin izjavljuje da čovjek, iako živi u duhovnoj bijedi, ipak nije vrijedan prezira.

„Pokaži mi srećnog čovjeka i ja ću ti pokazati krajnji egoizam, zlo ili krajnje neznanje”⁷ – rečenica je koja bi trebalo da stoji na ulazu u Grinlend (Greene, 2010).. U njemu nema sreće, a radosti vrlo malo, ako je uopšte ima. Izgrađen je na temeljima vjerovanja da je čovjek u osnovi palo biće i sa sobom nosi žig grijeha, da u svijetu prepunom grijeha i iskvarenosti, nevini čovjek lako može da podlegne iskušenju života u grijehu i da, iako su ljudi grešni, mogu naći izbavljenje ako zatraže milost (Chandramohan, 2005). Ova tri vjerovanja ključ su za razumijevanje Grinovih ozbiljnih romana, kako ih on sam naziva. Za Grina je ljudsko postojanje i djelovanje u svijetu nerješiva misterija. Upravo je ta nerješiva misterija Grinova osnovna preokupacija. Zanimljivo je i nepredvidivo čovjekovo djelovanje u svijetu. Kako Grinovi junaci održavaju ravnotežu, šta se dešava i kome idu, da li Bogu ili Đavolu, kada se žica u sredini prenapregne – proces je koji Grin prati.

Trilogija

U trilogiji – Brajtonska stijena, *Moć i slava* i *Suština stvari* – žica kojom hode glavni junaci od samog je početka prenapregnuta. Između krajeva koje kontrolišu Bog, sa jedne, i Đavo, sa druge strane, Pinki, sveštenik i Skobi pokušavaju da održe ravnotežu, dok čitalac svakog časa očekuje njihov str-

6 “The glittering worlds lay there in space like a promise – the world was not the universe. Somewhere Christ might not have died. He could not believe that to a watcher there this world could shine with such brilliance: it would roll heavily in space under its fog like a burning and abandoned ship”. Greene, G, *The Power and the Glory*, Vintage Classic, London, 2010, str. 23.

7 “Point me out the happy man and I will point you out either an extreme egotism, evil – or else an absolute ignorance”. Greene, G, *The Power and the Glory*, Vintage Classic, London, 2010, str. 104.

moglavi pad. Kao vjernici, oni teže Bogu, ali ne na način na koji smo navikli u Banjanovom djelu Putovanje hodočasnika. Grin obrće proces i umjesto dobrog čovjeka koji traga za vrlinom i za Božijim nebeskim gradom nalazimo grešnika koji, nemoćan da ispuni sve što Bog postavlja pred svoje podanike, posrće putem ka nebeskom gradu, odriče se Boga skoro u potpunosti i prihvata đavola (Karl 91). Ako smo u arhetipu hrišćanskog traganja imali otjelotvorenje vrline na putu ka Bogu, sada imamo otjelotvorenje grijeha na tom istom putu.

U ovim romanima više nego igdje drugo, Grin napušta takozvani civilizovani svijet i zalazi u mračne predjele ljudskog postojanja, tamo gdje je ljudska priroda data u svom, možda ružnom ili okrutnom, ali pravom svjetlu. U dubinama do kojih je Grin spreman da se spusti nema kozmetike, šminke ni asesoara; nema uljepšavanja. Ogoljen i razoružan, čovjek je ostavljen na milost i nemilost oštrom Grinovom skalpelu koji tu, na mračnim ulicama Brajtona, u neprijateljskim šumama i hladnim zatvorima Tabaska i na vlažnoj, zagušljivoj obali zapadne Afrike, urezuje tešku istinu o pojedincu i svijetu. U tim mračnim predjelima, zatičemo Grinovog čovjeka koji se ne snalazi najbolje tu gdje se nalazi. I ne samo da se ne snalazi u svom okruženju, nego mu ni u sopstvenoj koži nije udobno, pa uporno i bezuspješno pokušava da je prevaziđe. U nemogućnosti svog stanja, on postaje čovjek apsurdna – onaj koji je ujedno progonitelj i progonjeni, dželat i žrtva, grešnik i svetac, vrijedan spasenja i prokletstva. U bezizlaznosti koja postaje sinonim za njihove živote, junaci Grinovih romana – dječak, sveštenik i policajac – pokušavaju da pronađu neki smisao i mjesto za sebe.

Religija u životima sve trojice igra veoma važnu ulogu. Religiju Grin koristi da pruži protivtežu svijetu koji njegovi junaci, kao tijelo presađeni tuđi organ, odbacuju i ma koliko se trudili ne mogu da ga učine svojim. Međutim, ta protivteža ne znači nužno spas od stvarnog svijeta. I dok se dva svijeta prepliću, обруч oko vrata Grinovog junaka se sve više steže, on sve grozničavije razmišlja i sve nesmotrenije djeluje, dok se potpuno neočekivano ne sudari sa svojim očekivanim krajem i nestane.

Pinki, sveštenik i Skobi su vjernici. Oni djeluju u okviru svojih religijskih shvatanja i svaki od njih, iz različitih razloga, postaje otjelotvorenje grijeha. Pinki je ponosni stanovnik pakla, sujetan i gord; sveštenik je sluga Božiji koji u svakom smislu skrnavi svoju službu i onoga kome služi; Skobi, odbacujući život koji mu je Bog podario, čini najveći grijeh od svih. U isto vrijeme pružaju ruke ka Bogu i odriču ga se.

Nije lako biti vjernik u Grinlendu. Prvo zato što se čini da je Bog napustio Grinlendu, a drugo zato što društvo, kao cjelina, svakim svojim damarom poriče njegovo postojanje. U takvom jednom društvu, vrlo je teško istinski raditi za dobro i za Boga. Zbog toga je i Grin više zainteresovan za zlo nego

za dobro. Pinki, sveštenik i Skobi čine zlo i po svemu zaslužuju da iz čistilišta njihovih života odu ravno u pakao. Međutim, Grin nas iznenađuje tako što dozvoljava svojim junacima da u zagrljaju Đavola pronađu Boga. Ovo može djelovati kao neočekivan i nerealan obrt, međutim savršeno se slaže sa Grinovom filozofijom po kojoj istinski vjernik i kada poseže za Đavolom, pronalazi Boga. Da bismo razumjeli ovakve Grinove obrte, moramo da znamo da je Grinov Bog dalek i tajanstven, da su njegovi putevi čudni, a njegova milost nepredvidiva.

U opisu svog putovanja u Meksiko (*Putevi bezakonja*, 1939) pisao je o jednom oženjenom svešteniku pijanici, iz čijeg će lika kasnije da nastane sveštenik iz romana *Moć i slava*. Opisao ga je kao malo izgubljenog, jadnog čovjeka koji je mnogo griješio. Grin je tada, razmišljajući o tom nedostojnom svešteniku, postavio pitanje koje će biti ključ za razumijevanje svih njegovih kasnijih ozbiljnijih romana – „Ko zna kakvi su užasi, muke ili usamljenost mogli da ga opravdaju u očima Boga?”⁸ (Karl, 1963). U Pinkijevom, sveštenikovom i Skobijevom slučaju možemo da postavimo isto to pitanje. Nikako ne možemo sa sigurnošću da znamo da li su oni spašeni ili prokleti. Može biti da sveštenik odlazi u raj, Pinki u pakao, a Skobi u čistilište, ali ne možemo biti sigurni, jer nepoznat je način na koji Grinov Bog pruža milost.

Svojom nedokučivošću Grinov misteriozni Bog muči svog čovjeka. Progonjen onim što želi, a ne može da postigne, svjestan svog neuspjeha i nedostojnosti i sa vjerom u srcu koja ne donosi ništa osim tjeskobe, Grinov čovjek je primoran da se uklopi u stroge okvire društva koje ne nudi zadovoljenje nijedne njegove potrebe. Pravi opis Grinlenda dao je sam Grin u epigrafu svoje putopisne knjige *Putevi bezakonja*:

Razmotriti svijet u njegovom pravom svjetlu, njegovu raznolikost istoriju, različite rase ljudi, njihove početke, njihove sudbine, njihovu međusobnu otuđenost, njihove sukobe; a onda njihove načine, navike, vladanja, oblike obožavanja; njihove rasonode, njihove besciljne puteve, njihove slučajne uspjehe i dostignuća, nemoćno zaključivanje davnašnjih činjenica, tako slabe i slomljene izraze ambicioznih planova, slijepu evoluciju onoga što ispada da su velike moći ili istine, razvoj stvari kao iz neracionalnih elemenata i ne prema krajnjem cilju, veličinu i niskost čovjekovu, njegove daleke ciljeve, njegovu neistrajnost, zavjesu koja skriva njegovu budućnost, životna razočaranja, poraz dobra i trijumf zla, fizički bol, duševnu patnju, nadmoćnost i jačanje grijeha, sveprisutno idolopoklonstvo, korupciju, strašno beznađežno bezvjerje, to stanje cijelog čovječanstva, tako strašno, ali istinito opisano riječima apostola: „bez nade, i bez Boga u svijetu” – sve je to

8 Who can judge what terror and hardship and isolation may have excused him in the eyes of God? Karl, R. F. *A Reader's Guide to the Contemporary English Novel*, Thames and Hudson, London, 1963, 98.

slika koja zapanjuje i odbija; i izaziva osjećaj duboke misterije izvan ljudske moći rješivog⁹ (Hynes, 1973).

To „stanje” postaje stalno stanje čovječanstva koje može da odbija i zgražava, ali iz koga nema izbavljenja ili je ono izvan moći čovjeka. Čovjek je u njemu napušten, izolovan i iznevjeren. Ništa mu ne ide od ruke, jer gdje da se okrene nailazi na hladni zid nerazumijevanja. Potpuno sam i nemoćan, bježeći od svijeta i samoga sebe, on doživljava krizu moralnog i religijskog identiteta i dospjeva do samog ruba sopstvene egzistencije. Dalje ne smije, a stajanja nema. Jedini mogući put je onaj koji je već prešao i Grinov junak kreće nazad; ka sebi; ka hajci. Pod haotičnim uslovima, on kreće na put samospoznaje, doživljava promjenu i završava slomljen. U Grinlendu je teško živjeti i bez tog mučnog tereta, a sa njim gotovo nemoguće.

Grinu je važan duh, unutrašnje čovjekovo biće, ono pravo ja koje je u suprotnosti sa stvarnim ja. O toj dvojnosti i po osjetljive duše kobnom, nepremostivom jazu, pisao je i Šekspir. Grinovi su junaci osjetljive duše i zbog toga stradaju. Pravi Pinki nije hladnokrvni ubica, ali stvarni jeste; pravi sveštenik nije pali sluga Božiji, već istinski svetac, što kasnije i pokazuje; Skobi nije preljubnik i grešnik pred Bogom, već istinski sluga njegov. U raspolu pravih i stvarnih sebe, oni stradaju. Ali, Grin pruža nadu vjerovanjem u čudnu milost Božiju nagovještavajući da su smrću Skobi, sveštenik, pa čak i Pinki, spašeni. Iznijeti pravog sebe u svijetu koji poništava sve što je pravo i vrijedno težak je zadatak. Bog se mora smilovati onima koji su se, barem donekle, sačuvali, misao je koja lebdi nad Grinovim rečenicama. To je misao koja stanovnicima i posjetiocima Grinlenda razblažuje gorak ukus u ustima i spašava ih pesimizma.

ZAKLJUČAK

Ako je iko pokazao u kojoj mjeri je teško biti čovjek u modernom svijetu, kakav je to sizifovski posao balansirati između duplih normi – društvenih i religijskih – onda je to Gream Grin. Često nam se čini da se Pinki, sveštenik

⁹ To consider the world in its length and breadth, its various history, the many races of men, their starts, their fortunes, their mutual alienation, their conflicts; and then their ways, habits, governments, forms of worship; their enterprises, their aimless courses, their random achievements and acquirements, the impotent conclusion of long-standing facts, the tokens, so faint and broken, of a super-intending design, the blind evolution of what turn out to be great powers or truths, the progress of things, as if from unreasoning elements, not towards final causes, the greatness and littleness of man, his far-reaching aims, his short duration, the curtain hung over his futurity, the disappointments of life, the defeat of good, the success of evil, physical pain, mental anguish, the prevalence and intensity of sin, the pervading idolatries, the corruptions, the dreary hopeless irreligion, that condition of the whole race, so fearfully yet exactly described in the Apostle's words, "having no hope, and without God in the world" – all this is a vision to dizzy and appal; and inflicts upon the mind the sense of a profound mystery, which is absolutely beyond human solution". Hynes, S, *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1973, str. 2.

i Skobi uzalud koprcaju. Ako je iko pokazao čovjekovu veličinu u njegovom najgorem padu, onda je to opet Gream Grin. I to nigdje drugo do u tom uzaludnom koprcanju, u tom ponižavajućem položaju, u tom strmoglavom padu sakrio je Grin snagu modernog čovjeka i njegovo moguće izbavljenje.

Jasno je Greamu Grinu da je romantični junak nestao i da junačka djela ne mogu spasiti čovjeka. On to u svojim romanima otkriva nimalo ne umanjujući težinu stanja savremenog čovjeka. Naprotiv, daje je u preuveličanoj, izoštrenoj verziji, jer zna da jedino okrutnošću i šokantnošću može da probudi savremeno društvo iz letargije u koju je zalutalo. Bez obzira na činjenicu da junaka nema, Grin vjeruje da je čovjek sposoban za junačka djela i postavlja sebi zadatak da to u svojim romanima dokaže. Njegov „junak“, u mnogim situacijama vrijedan prezira, doživljava pad, ali su njegovi napori da u ništavilu u kom se obreo prigrli vjeru dokaz njegovog junaštva.

Opasnost za čovječanstvo ne leži u „monstrumima“ poput Pinkija, u propalim sveštenicima niti u gordima poput Skobija. Opasnost leži u onima poput gospodina Tenča, u ravnodušnosti, u životima beskičmenjaka koji se samovoljno povinuju, u onima koji se prepuštaju tom ogromnom bezdanu besmisla. Gospodin Tenč je samo otjelotvorenje dekadencije savremenog društva, dok:

njegova otupelost prevazilazi granice ličnog i predstavlja bolest evropske civilizacije. I u početnoj i završnoj sceni u romanu, on stoji kao nijemi svjedok sveštenikove sudbine. On je nevoljni gledalac, a ne učesnik priče.

Upravo iz ovog kontrasta, naročito u sceni na kraju romana Moć i slava, izvire jasna slika svijeta Greama Grina – svijeta koji je podijeljen na blijede posmatračke, čiju egzistenciju Grin tako precizno sumira samo u tri riječi – „nisu lešine još“ – gdje ova posljednja riječ nosi svu besmislenost njihovog postojanja, i aktivne učesnike u pričama sopstvenih života, ljude od krvi i mesa, ljude koji griješe, iskupljuju se, padaju i ustaju.

Međutim, kako ništa kod Grina nije jednoznačno dobro ili jednoznačno loše, tako i njegovi aktivni junaci nerijetko u svom djelovanju umjesto spasa nalaze propast, što po Grinu nikako ne znači da sa djelovanjem treba prestat.

Pinki i Skobi ne doživljavaju katarzu, zato što sami sebi prekraćuju muke življenja. Sveštenik, s druge strane, spreman čeka razrješenje svoje sudbine na ovom svijetu i ruku Božiju na drugom. On biva potpuno izložen pred svijetom, ogoljen do same srži i ostavljen na milost i nemilost svjetini koja mu sudi. Zbog ovoga jedino sveštenika možemo smatrati pravim Grinovim herojem ili „herojem“. Pinki i Skobi su u tom smislu kukavice, jer nisu istražili na putu kojim su krenuli.

Na kraju, ostaje velika pouka Greama Grina utkana u svako slovo njegovih romana: istina da društvo, strmoglavljeno u propast, nema duhovni oslonac; istina da je stanje savremenog društva iskonsko divljaštvo; istina da spas neće doći izvana, niti u nekom velikom herojskom činu, jer svijet već odavno nije sposoban za takva djela, ali i istina da čovjek kao pojedinac može i mora da sačuva sebe i svoj unutrašnji svijet; on mora da bude čovjek do-sljedan sebi i istrajan u svojim idealima; on mora da bude spreman da u odbrani sopstvenog bića ide protiv svega i protiv svih i kao takav mora da bude spreman da preuzme odgovornost za sva svoja djela. Jedino takav čovjek može da donese promjenu, ne veliku, ne herojsku, ali značajnu.

Pored svih karakterizacija Greama Grina, usudiću se da njegova djela, prije svega, nazovem humanističkim. U sivilu, besmislu, prljavštini, unaprijed izgubljenim bitkama, u jednom potpuno nemogućem i bezizlaznom stanju, Grin svom junaku daje šansu da djeluje i time bude i ostane gospodar svoga života. Savremeni čovjek, tako malen i beznačajan u odnosu na misteriozni mehanizam po kome funkcioniše svijet u kome živi, lako odustaje od sebe i postaje gospodin Tenč. Jednako lako zaključuje da se ne vrijedi boriti, jer ne samo da ne postoji garancija da će u borbi pobijediti, već sve ukazuje na to da će izgubiti. Grinov humanizam to ne dozvoljava, jer se uvijek, čak i po cijenu unaprijed izgubljene bitke, za čovjekov život vrijedi boriti. Sama borba daje životu uzvišeniji smisao.

LITERATURA

1. BBC RADIO, (2011). Great Lives, Series 25, Graham Greene, Tuesday, 2nd August, 2011 posjećeno 19. maj 2016, <http://www.bbc.co.uk/iplayer/console/b012wjd1>
2. Chandramohan, G. (2005). Sainly Sinners: A Review of Graham Greene's Protagonists, *The Indian Review of World Literature in English*, 1(1).
3. Donaghy, J. H. (1983). *Graham Greene, An Introduction to His Writings*, Amsterdam: Editions Rodopi B.V.
4. Gilvary, D., Middleton, J. N. D. (2011). *Dangerous Edges of Graham Greene, Journeys with Saints and Sinners*, USA: Bloomsbury Academic.
5. Greene, G. (1938). *Brighton Rock*, USA: Penguin Books.
6. Greene, G. (1979). *Heart of the Matter*, USA: Penguin Books.
7. Greene, G. (2010). *The Power and the Glory*, London: Vintage Classic.
8. Hynes, S. (1973). *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
9. Josipović, S. (2010). Grejem Grin kao „katolički pisac” u srpskoj književnoj kritici, *Philologia naučno-stručni časopis za jezik, književnost i kluturu*, broj 8, Beograd.
10. Karl, R. F. (1963). *A Reader's Guide to the Contemporary English Novel*, London: Thames and Hudson.
11. Murata, M. (2007). *Between the Fear and the Glory: when people die on the border they call it a happy death*, posjećeno PDF 19. maj 2016 <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/lt/rb/600/600PDF/murata..>

12. Orwell, G. (1973). *The Sanctified Sinner*." *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*, Ed. Samuel Hynes. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1973. 105-109.
13. Pryce-Jones, D. (1973). *Graham Greene*, London: Oliver and Boyd
14. Waugh, E. (1973). *Felix Culpa?*" *Graham Greene, A Collection of Critical Essays*, Ed. Samuel Hynes. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1973. 95-102.

INDIVIDUAL AGAINST SOCIAL AND RELIGIOUS NORMS IN THE NOVELS OF GRAHAM GREENE

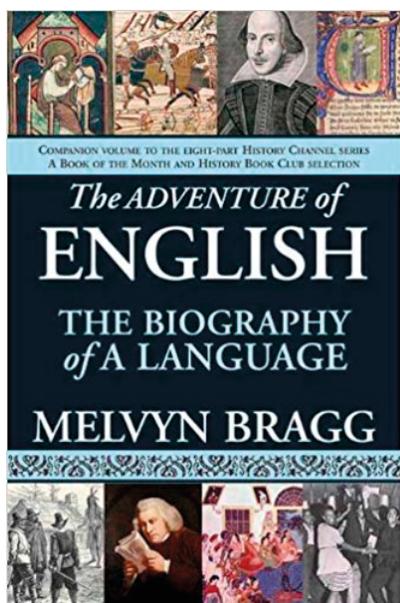
ABSTRACT

The paper deals with the Graham Greene's trilogy - Brighton Rock (1938), Power and the Glory (1940) and The Heart of the Matter (1948) – depicting the position of a modern man in the contemporary world. Focusing on an individual torn between social and religious norms, the author aims to show where and how an individual finds his way for self-realisation, how he achieves to reconcile the religious self with the social self, to what extent he remains faithful to his inner self, whether the conditioned individual is the future of the modern man and where the salvation is, if there should be one.

Key words: *Greenland, society, religion, conditioned individual, aboriginal calamity, humanism.*

THE ADVENTURES OF ENGLISH THE BIOGRAPHY OF A LANGUAGE, BY MELVYN BRAGG¹

Vesna Đurović²

The Adventures of English, The Biography of a Language is an interesting review of the English language history. It is a story of the language development through centuries. The author gives us complete history of the modern English language from the very beginning to modern times. Through interesting way of telling the story, Bragg introduces us to first years of the tribal fights and invades, giving us the examples of the ancient words which can still in some alternated forms recognized in modern English. It is interesting that Bragg tells us story from his perspective giving the material one more direct, personal point. Through different examples, the author tells the story on the language development and changes throughout time.

He addresses language almost as a human being telling us a story of its birth, life, development, ups and downs. It is said that modern English is developed from a few tribal and local Germanic dialects spoken by a hundred fifty thousand people (Bragg, 2004). It came in the fifth century with Germanic warrior tribes from across the sea. It is impressive and fascinating

1 The Adventures of English, the Biography of a Language, by Melvyn BRAGG, Arcade Publishing Inc., 2004

2 Banja Luka College, Banjaluka, BiH

that one of the most frequently spoken languages of the modern world has developed out of such moderate number of original speakers. In the proceeding of the work Bragg introduce us to the world of tribal fights and conquerers. Every invader bared their language, dialects, rules and vocabulary. English language always was the language which easily adopted new words and adjusted it to commonly spoken accent or dialect. British islands were very isolated part of the world once. Perhaps that is why it developed so many different dialects and accents on the Island itself. At the early period of the formation of the language there were twelve kingdoms on the island. Every kingdom had its own dialects. They differed significantly and developed an abundance of different, yet often similar words for specific terms. The language itself developed accordingly the development of the people who spoke it.

Accordingly, when it was spoken by the warrior tribes it developed a vocabulary that consisted many words describing armory and weapon; on the other hand, when it was spoken by the tribes who were agricultural tribes and depended on land it developed vocabulary filled with words and terms describing land cultivation, herbs, plants, fruit and tools for land work. Similar situation is even today. New words are introduced according the new situations and inventions.

Bragg further discuss language development, mentioning Celtic heritage, Bede's *Ecclesiastical History of the English Nation*, the first history of the English nation as a nation, *Beowulf*, Alfred the Great, William the conquer and French influence, *Anglo-Saxon Chronicles*, The Owl and the Nightingale, French speaking court and English speaking common people. Although French influence was enormous, and almost absorbed the entire language, Old English succeed to survive thanks to the common people. The author gives us numerous examples of different words from various languages, such as Old Norse, Latin, French, Arabic and many other languages that settled in Old English and survived until nowadays. This makes this reading very interesting and amusing. Bragg continues his description on the Chaucer's example. Chaucer was the first writer who wrote *The Canterbury Tales* almost completely in new (Middle) English. *Sir Gawain and the Green Knight* followed this trend and these works of art bring us to Shakespeare and his incredible corpus. The author gives us interesting examples of Middle English through the art of previously mentioned writers, as well as almost all the examples of the French influence. In the fourteenth century English language was under great influence of the Church. Thus, Latin influence is obvious, since almost all religious literature and sermons were written in Latin. Special progress can be seen in Shakespeare language.

English, as any other language changes almost every day. Language is an active entity. It responds to the changes in society. It reflects the way of life, standpoints and understandings of the people who speak the language. Bragg gives us one interesting overview of the English language development on the basis of many examples and interesting side stories that all tell us one amazing story of the language development and its people.